

URTX

LEGENDES HISTÒRIQUES DE L'URGELL. DISSET MOSTRES FOLKLÒRIQUES COMENTADES

Miquel Aguilar i Montero

LLEGENDES HISTÒRIQUES DE L'URGELL.

DISSET MOSTRES FOLKLÒRIQUES COMENTADES

**Miquel
Aguilar
i Montero**

Llicenciat en Filologia
Catalana

Abstract

El patrimoni folklòric de la comarca del Urgell es tan rica com desconocida per a les nostres generacions. Tant, que sembla inexistente. Mitjançant la veu viva de insignes urgellenques encaminades a la recuperació de la memòria col·lectiva de la comarca, aquest article recull disset llegendes i notícies populars fonamentades en la història local de sis dels nostres municipis: Agramunt, Anglesola, Bellpuig, Sant Martí de Maldà, Tàrraga i Verdú. Contes i llegendes tan coneguts com la de Sant Antoni de la Sitja de Bellpuig; rumorologia pseudo-històrica pràcticament desconocida, com la visita de Jaume el Conqueridor a Anglesola; esdeveniments documentats que han quedat en la memòria col·lectiva, com els fets del Marimón de Passanant; personatges reals mitificats, com Guixanet o el Astròlic de Tàrraga... Amb tot, un puñat de històries locals a mitjà camí entre la realitat i la ficció que, entrant el segle XXI, es perden irremediablment en l'oblit.

The folklore heritage of the Urgell district is as rich as it is unknown for our generations, to the point of appearing non-existent. By means of the living voice of Urgell insignias aimed at recovering the district's collective memory, this article gathers together seventeen legends and popular knowledge based on the local history of six of our municipalities: Agramunt, Anglesola, Bellpuig, Sant Martí de Maldà, Tàrraga and Verdú. Tales and legends so well known as that of Sant Antoni de la Sitja from Bellpuig, practically unknown pseudo-historical rumourology such as the visit to Anglesola by King James, the Conqueror, documented events that have remained in the collective memory, such as the events of Marimón de Passanant, real mythicised characters, such as Guixanet or Astròlic of Tàrraga, etc. All together, a fistful of local history, half way between reality and fiction that, entering the 21st century, is in danger of being lost in the mists of time.

Paraules clau

Folklore, literatura popular, Urgell.

Introducció

La comarca de l'Urgell no sembla distingir-se pel seu patrimoni folklòric, per la riquesa de la literatura oral que, generació rere generació, ha perdurat i perdura. Potser realment no és un territori molt fecund en rondalles i llegendes, o potser no gaire gent ha dedicat prou temps per plasmar-les sobre paper. Aquesta és la percepció que l'individu no introduït pot

tenir d'aquesta comarca, especialment si la compara amb territoris més folklòricament explotats, com podrien ser la plana de Vic o el conjunt dels Pirineus catalans, per posar tan sols dos exemples. Tot sovint, i avui dia més que mai, les plataformes mediàtiques hi tenen molt a veure, amb aquesta sensació.

Tanmateix, que les rondalles i llegendes urgellenques no semblin ser a l'abast del gran

públic no vol dir que aquesta sigui una comarca totalment mancada d'interès pel seu patrimoni literari popular (de la mateixa manera que no està mancada d'aquest mateix patrimoni). De folkloristes, a l'Urgell, n'hi ha hagut i encara n'hi ha. Només cal recordar la figura del gran Valeri Serra i Boldú, nascut a Castellserà, fill il·lustre de Bellpuig i autor, entre moltes d'altres obres, d'aplecs rondallístics i del *Calendari folklòric d'Urgell*. Però lluny de la figura d'un eminent mestre del folklorisme, actualment un bon grapat de persones quasi anònimes encara dediquen temps i esforços a recopilar, més o menys professionalment, les històries i costums que els seus avis i pares els van transmetre. Algunes d'elles, segurament no totes, han participat en el present recull. Alguns dels noms que apareixen com a informants d'aquest treball són ben coneguts a la seva vila o arreu de la comarca, mentre que d'altres ja compten amb un merescut prestigi més enllà de les fronteres de l'Urgell.

De fet, la tasca d'aquests estudiosos de la cultura pròpia ha estat constant i els resultats, vertaderament satisfactoris. La seva via de difusió més habitual han estat plataformes com ara revistes locals i comarcals (que n'hi ha un bon nombre), productes editorials finançats o cofinançats per institucions del territori (que ja són més escassos) o la revista cultural *Urtx* (editada conjuntament pel Museu Comarcal de l'Urgell i l'Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga, de caràcter anual i d'alt nivell d'erudició). Regirant pàgines i pàgines d'algunes d'aquestes publicacions, realment accessibles a tots els públics, aquell individu no introduït que podia haver cregut que el folklore urgellenc és escàs o inexistent, per sort, s'endurà una grata sorpresa.

Ara bé, a banda del reconegut Valeri Serra i Boldú, podríem preguntar-nos qui són els actuals folkloristes de la comarca de l'Urgell, aquells que encara avui dia rebusquen entre el llegat oral que els ha arribat de temps més o menys llunyans. Doncs bé, generalment, són individus pràcticament anònims, de procedència social molt diversa i un interès comú: el rescat d'un patrimoni perillosament abocat a l'oblit. Alguns són professionals liberals amb formació universitària que s'interessen de manera científica o pseudocientífica per la literatura popular i els costums de la seva terra; d'altres, persones d'ofici que, sense la necessitat d'haver passat per una facultat,

mantenen una viva inquietud pel territori i el poble que les va veure néixer; encara d'altres, estudiants en període formatiu empesos per la bona voluntat d'un mestre o professor que valora amb prou importància la cultura pròpia, cada cop menys considerada entre les joves generacions. En el primer grup s'hi poden encabir historiadors, filòlegs, periodistes i professionals de l'àmbit de les humanitats; en el segon, des de pagesos fins a artesans, passant per qualsevol professió imaginable en una societat com la nostra; en el tercer, estudiants de primària i molt especialment de secundària, que mitjançant jocs i entreteniments o elaborant treballs de recerca aprenen allò que els seus avis ja sabien i ara tenen l'oportunitat d'explicar-los-hi.

Tots plegats, professionals i aficionats, duen a terme una tasca impagable que, encara que no arribi a tots els racons d'aquest món globalitzat, encara no sigui coneguda i reconeguda per masses, és d'una vital importància per a cada poble, ciutat i comarca de Catalunya. I l'Urgell, en aquest sentit i gràcies a tota aquesta gent, no es queda enrere encara que pugui semblar-ho.

Críteris de transcripció

El criteri de transcripció dels enregistraments que formen part del present treball és de tipus ortogràfic. Ara bé, l'ortografia que s'hi empra no és la normativa i oficial de la llengua catalana, sinó que s'hi respecten tots aquells trets de caràcter dialectal (nord-occidental, oriental o de transició) i els defectes propis del discurs oral col·loquial, amb un grau de formalitat major o menor en funció de cada text. Cal tenir molt en compte que el lèxic que apareix en les transcripcions és en tot moment l'original dels enregistraments, de la mateixa manera que els possibles desordres sintàctics en cap cas han estat depurats.

Amb tot, en la transcripció dels relats orals se subratllen els barbarismes que no s'han adaptat a la fonètica catalana. A més, els aclariments dels informants que no mantinguin una absoluta coherència amb el discurs s'escriuran entre parèntesis, mentre que les anotacions puntuals del col·lector aniran entre claudàtors. Per últim, en el cas que la transcripció reculli una conversa entre l'informant i el col·lector, es diferenciaran les dues figures anomenant 'I:' a l'informant i 'C:' al col·lector

Barbarismes

Aclariments de l'informant

Anotacions del col·lector

En conversa, l'informant

En conversa, el col·lector

pues, bueno, vale, des de luego

(això m'ho explicava l'avi)

[en referència al protagonista]

I:

C:

abans d'iniciar el diàleg.

LA ROCA DE LA DELFINA (AGRAMUNT)

Això es tracte de la llegenda de la Delfina... de la roca de la Delfina, a més, que és gairebé la única llegenda així una mica amb cara i ulls que hi ha a Agramunt. Una llegenda que diu que, als anys mil... perdó, al set-cents catorze, a la vila, hi havie... acabave de néixer una noieta, una nena, Petronel·la, que ere filla d'Anna de Quer Foradat i de Pau, que ere el senyor de la vila d'Acrimons (en aquell moment, segons la tradició, se'n deie Acrimons). La vila en aquells moments estave rodejada per les forces àrabs, per les forces mores, i el pintaven negres. I, llavors, van dir: "Bé, hauríem de... de deixar escapar, d'intentar fugir, doncs alguna gent de la cort, gent gran, canalla, dones...". I ho van intentar. En aquest dia es concentren al portal de l'Àngel, que és el que donave a la part del migdia, a la part sur, però veuen que per allà les dificultats són més fortes i... es traslladen al portal que donave al nord, el portal de Sant Joan, i... i fugen. Surten de les muralles i se'n van en direcció al que se'n diu camí vell de Mafet, que és un petit nucli que hi ha a dos quilòmetres. Quan són a mig camí, més o menos, són sorpresos per les tropes que estaven assetjant la vila i s'estableix una batalla, una dura batalla, en el decurs de la qual gairebé moren tots els que intentaven... els agramuntins que intentaven fugir en direcció a Artesa de Segre. Entre aquests morts, hi ha aquesta nena, la Petronel·la, amb la seva dida; el Jordi, que ere el seu germanet, i el Pau, que és el filló... el fillol del senyor d'Agramunt. No tots moren: aquests eren la família que sortie, però en principi... mor la dida i algun germà i altra gent. Una vegada acabada la batalla, doncs el rei Tremissèn, que ere el cabdill dels moros, doncs s'hi atanse, va a veure com el resultat de la batalla i, bé, veu els morts per allà... Però es dóne compte que, dintre del carro i encara agafat a la seua dida, agafada a la seua dida, hi ha la nena, la recent... gairebé recent nescuda. I llavors ell... bé, se la mire i, entranyablement, doncs la veu tan petiteta i viva... què en farà? "Doncs me l'emporto. L'agafo i me l'emporto cap a... cap a Balaguer, que és allà on hi tenien..." (tots sabem... Balaguer ere una seu àrab molt important i a on tenien diguem-ne la capital... la capital de la zona). Allavors, al cap de un temps, passen els dies, la cosa pinte negra i els assetjats d'Agramunt doncs intenten una fugida a la desesperada. I utilitzen una tàctica: van a un dels carrers més atansats a la muralla, a la part de migdia, i hi calen foc (i després d'això, posteriorment, aquest carrer, fins a èpoques molt recents, se'l coneixie com el carrer Cremat i, fins i tot, encara hi ha una casa que li diuen cal Cremat, que és a l'actual carrer de

l'Aspi, que és pràcticament al portal de l'Àngel). Hi calen foc amb la intenció d'atreure les tropes invasores, que vegin que per allà (...) es cou alguna cosa. Doncs sí, els moros van cap allà i ells piren per la part del nord, per la part on s'havie marxat... on havien marxat, anteriorment, els altres veïns, pel portal de Sant Joan, i se'n van en direcció a Mafet. Bé, el senyor... el senyor Pau, el rei... el senyor d'Agramunt, doncs arribe a... a Artesa de Segre i pregunte per la seua filla, el seu fill, el seu fillol... i li diuen que... que, bé, que s'han mort. Han arribat il·lesos el Jordi, que és el seu fill, un dels seus fills, i el seu fillol, el Pau. Però la Petronel·la i la seua dida han... han desaparegut. Evidentment, han mort. Els altres van marxar... (...) i els donen... els donen per morts, en definitiva, els donen per morts. Mentrestant, el Tremissèn s'apodere d'Agramunt, entre a Agramunt, s'apodere i... en fin. I allavors... el que passe que, els seus vassalls, els seus soldats, la societat de Balaguer no veu amb massa bons ulls que s'hagi afillat a una cristiana. Diu: "Això no... no està bé". I allavors, ell propose una cosa. Evidentment, això és una llegenda i està ple d'incongruències, perquè diu que... diu als seus vassalls: "Bé, farem una cosa: que decideixin els oracle. Què n'haig de fer, jo, de l'oracle?". I resulte que l'oracle parle en llatí, no? (en aquella època, amb els moros, parle en llatí), i diu: "Sacrifi... Sacrificitur Neptuno", que, pel que explique la llegenda, això volie dir l'havien de donar... l'havien de deixar al mar i que el Neptuno, el rei del mar, decidirie si la sacrificave o què. (...) Però el rei... doncs té una... fa un... té una estratagema per salvar la noia. Allavors, amb els seus... amb la gent de la seva confiança, doncs bé, diu: "Vatres l'agafeu, en lloc de deixar-la al mar, l'agafaeu... l'agafeu amb una galera, 'xist' [fa una onomatopeia de velocitat], i cap a l'Àfrica, eh?, i us l'emporteu allà". I, bé, i així ho fan, i clar, 'pam' [onomatopeia inconcreta], la porten a l'Àfrica. Però, clar, han de donar una excusa o altra, i llavors diuen que ha arribat tan ràpid i bé i sana perquè el seu llitet, la seva petita embarcació, en lloc d'enfonsar-se o de voltar per la mar Mediterrània, ha estat arrossegada per un dofins que l'han portat fins al Marroc (bueno, al Marroc... a l'Àfrica del Nord, no?). I, per això, li quede després de sobrenom la Delfina, perquè uns delfins l'han portat fins a l'Àfrica. Doncs bé, allà, l'oracle... el rei diu: "Bé, l'oracle l'ha salvat, amb la qual cosa ella és ja filla meua, me la puc fer filla meua, i amb tots els drets, els ets i uts". Bueno, aquella filla es va fent gran i sembla que té unes dots... li agrade molt la lluita, la... el lluitar amb espases, la guerra i, en fi, es torne una guerrera, per dir-ho, no? I participe en batalles fins que... l'any mil set-cents quaranta-quatre [vol dir l'any set-cents quaranta-quatre] es trobe

també al voltant de les nostres terres i, per l'altra banda, pel dels cristians, hi havia un guerrer molt... molt famós per la seva bravura, per la seva força, que es deia Sinofred. En una d'aquestes batalles s'enfrenten el Sinofred i la Delfina... i la Delfina és vençuda i marxa, s'escapa, i, bueno, es diu que s'escapa pel camí de Montbui (vull dir... les Caldes de Montbui quede una mica lluny d'aquí... però, en fi, tampoc farem ara aquí per la cosa de la geografia, perquè van i vénen amb una velocitat endiablada, semblava que anaven amb un...). (...) Però, en definitiva, ella s'escapa, perd una mica la noció geogràfica de la zona i se'n va cap a... cap a la Catalunya central o cap allà. I... però, bé, els cristians l'empaiten, l'empaiten. I, tot de cop, veuen... clar, pensant-se que és un guerrer, perquè ella va vestida de guerrer, va vestida d'home, no? I ella es queda adormida allà en un bosc i coincideix que, al moment que ells la veuen, un subjecte, una mena de bandoler que voltava per allà, l'anava a esclafar, l'anava a ferir mentre dormia, i ells, doncs, diuen: "Compte, cavaller, que et maten!". La salven... el salven. I, què passa? Que ella s'aixeca d'una revolada i li cau el casco i, amb lo casco, la cabellera tota... suposant que era rossa (encara que, aquí, a la nostra zona, no som gaire rossos, però en fi). Era rossa i llavons veuen... i s'estableix, entre el cavaller i la... i la dama, i la Petronel·la, la Delfina, una mena d'amor platònic, no? I fins i tot, que allavons van a un hostel a passar la nit, i només tenen un llit, expliqui la llegenda... però clar, per salvar l'honor, perquè es mantingui l'honor, claven les seues espases entremig... al mig del llit i ells dormen un a cada costat. Bueno, les batalles continuen, però ella, com al tornar aquí a la seua terra i tot això, es converteix al cristianisme i, finalment, es casen, al cap del temps. La llegenda expliqui moltes més batalles i batalletes, però el resultat final és que es casen. Ell, al cap de un temps, mor en alguna d'aquestes batalles. Ella viu a Agramunt, a on mor a l'any set-cents seixanta-dos, a l'edat de quaranta-vuit anys, la llegenda diu després d'una malaltia molt llarga. Evidentment, aquesta és una llegenda i acaba dient que... [llegeix] "no ploreu, això fa temps que va passar i, evidentment, potser no és veritat".

(Informant: Josep Bertran)

L'informant assegura no haver sentit mai explicar aquesta llegenda, que va ser estandaritzada per Joan Puig¹ i es coneix a través del seu text literari. Existeixen poques diferències entre la versió de l'enregistrament i la de Joan

Puig, ja que l'informant la coneix a través del seu text; senzillament, la versió literària de la llegenda tan sols és més extensa i aporta més detalls que la de l'informant, encara que superflus i merament complementaris al fil argumental de la història.

D'entrada, cal dir que aquesta és una llegenda molt elaborada, amb notables incongruències i una base històrica poc fiable. Els únics indicis que li atorguen certa versemblança són certs vestigis toponímics més o menys presents a la vila d'Agramunt: la roca de la Delfina, un gran monòlit assentat al camí de Mafet, on presumptament el cabdill Tremissèn va adoptar a Petronel·la com a filla (aquest detall no l'explica, l'informant, però es desprèn de la versió de Joan Puig); el carrer Cremat, que va ser incendiat pels vilatans per fugir del setge sarraí (avui anomenat carrer de l'Aspi), i cal Cremat, una casa ubicada en aquest carrer que encara conserva el renom.

Pel que fa als personatges, són tots ficticis, potser fruit de la imaginació de Joan Puig: la pròpia Petronel·la, protagonista de la llegenda; Pau, el senyor d'Agramunt; Tremissèn, cabdill sarraí de Balaguer; Sinofred, el cavaller cristià que rescata a Petronel·la i s'hi acaba casant, etc. Cal afegir que alguns dels personatges no esmentats en l'enregistrament però presents en la versió de Joan Puig, com els reis moros de Sevilla i Fraga, tot i ser reals, no són identificables, ja que en cap moment se n'esmenta el nom.

Un fet cabdal de la llegenda, ja apuntat per l'informant, és la graciosa incongruència que es produeix quan Tremissèn, cabdill d'origen àrab, consulta un oracle que parla en llatí i fa referència al déu Neptú. En aquest petit fragment, la religió musulmana i les referències al món clàssic i la seva mitologia es confonen amb una facilitat sorprenent. Ara bé, la llegenda també és farcida de paral·lelismes a la literatura i el folklore medievals. És el cas de Petronel·la i Sinofred, els dos castos enamorats que, per salvaguardar el seu honor, col·loquen dues espases nues entre els seus cossos en veure's obligats a dormir sobre el mateix llit; aquest passatge de la història, necessàriament, fa recordar l'estada al bosc de Tristany i Isolda.

Deixant de banda aquesta llegenda, però sense oblidar el folklore agramuntí, caldria dir que el nom que la vila rebia en l'Edat Mitjana, Acrimons, tal com diu l'informant, compta

¹ Joan Puig, *Agramunt. Assaig folklòric, històric i artístic*, Ajuntament d'Agramunt (Bibliotheca Acrimontis, 1), Agramunt, 2003 [1935]. Pàgines 94-104.

també amb una història pròpia. Segons Joan Amades, antigament s'havia anomenat Dolçavila, però arran de l'assassinat del seu senyor feudal, un autèntic dèspota, l'esposa d'aquest va fugir tot dient: <<per mi ja no seràs més dolça vila, sinó agre mont>>.²

EL CONQUERIDOR A ANGLESOLA (ANGLESOLA)

(...)

I: Diuen... diuen que es va projectar la conquesta de València.

C: Aquí, a Anglesola?

I: A Anglesola.

C: I com s'explique això? Com... com es diu?

I: L'any mil dos-cents setanta, el dia catorze de novembre, en aquest hospital, s'hi va allotjar el rei Jaume primer el Conqueridor.

C: I aquest hospital ere a prop d'on estem ara?

I: Ere tocant a casa, tocant a casa, que ara hi ha unes... una... hi havie... bueno (...), encabat l'Ajuntament hi va posar les escoles, que ara doncs estan també en ruïna i van fer les escoles noves. Però, aquí, encara no fa gaires anys (potser fa divuit o vint anys) van fer com una vivienda i van trobar encara lo pou aquell que hi anaven les porqueries, eh?, doncs... allò que en diuen un pou mort; i encara no el van tapar, no: bueno, està enllosat, però encara deu ser sota. (...) Perquè abans, els reis portaven un seguici de cent o cent cinquanta persones i cavalls, eh?, i havien d'anar amb puestos que hi capiguessin aquestes... al menos per hostatjà's les cent cinquanta persones.

C: Havie de ser un local molt gran.

I: Sí, sí. I per això diuen que aquí, a l'hospital d'Anglesola, s'hi van allotjar. Pots comptar com! Que devien dormir amb borrasses o... Però eren gent valenta, saps? (...).

(Informant: Ramon Rovira)

La historiografia oficial de Catalunya ens diu que els territoris de València van ser definitivament conquerits pel rei Jaume I entre els anys 1236 i 1245. Anteriorment, entre els anys 1229 i 1235, accions aïllades de nobles aragonesos amb el suport del monarca ja van aconseguir ocupar part de les terres valencianes, però sense un èxit prou satisfactori. Mentrestant, la conquesta de l'illa de Mallorca començava a monopolitzar els esforços de la cort catalana, una empresa que es va materialitzar el dia 5 de setembre de 1229, quan cent cinquanta naus van salpar de les platges tarragonines en direcció al domini sarraí de les Balears.

L'informant ens explica que una llegenda popular situa a l'hospital d'Anglesola, una casa de grans dimensions situada al centre de la vila, la planificació d'aquesta conquesta. Segons ell, una hipòtesi per explicar l'origen d'aquesta llegenda és que l'edifici de l'hospital, per les seves grans dimensions, podia haver fet pensar als anglesolencs que allà fins i tot podia hostatjar-s'hi un rei amb tota la seva cort. La llegenda podria haver estat forjada amb un sentit irònic o humorístic, tot i que també és probable que la seva intenció fos propagandística vers l'hospital i la vila.

Una altra llegenda, en aquest cas recollida per Joan Amades,³ deixa entreveure que el rei Jaume I va decidir emprendre la conquesta de València per dos motius: l'èxit obtingut anteriorment a les Balears (un fet impossible, ja que la conquesta de València es planificà abans) i un misteriós somni que va tenir mentre dormia sota el pi de les tres branques (un emplaçament que competeix, en l'àmbit de la tradició popular, amb l'hospital d'Anglesola).

EL PALABRA (ANGLESOLA)

Es comentave (bueno, la vox populi), ere... que ere, pués... bueno, mare i fill. La mare pués... (...) ere molt... molt devota, molt beata, en una època a principis de segle o... no et sabrie dir ben bé els anys, si ere dotze, quinze, vint (no sé ben bé, però més o menys podries... es podrie deduir pe' l'edat de la meua àvia). Pués bueno, pués... semble ser que aquesta deixò va deixar tots els béns a un capellà (en aquella època es parlave que a Anglesola hi havien com dotze capellans... un poble que no sé si tenie dos mil habitants aquella època o... si feie prou si els tenie, no ho sé, però més o menys una cosa així, no? Imagina: dotze capellans, pués Déu n'hi do. Suposo que, com diriem ara, cadascú s'havie de buscar la vida per 'llà on podie, no?). Doncs aquest capellà va... pués va aconseguir la donació de tots els béns d'aquesta senyora, de la mare del Palabra. Allaors, clar, 'quet quan se'n va enterar, va montar en còlera, no?, evidentment, no? Allavòrens, pués, semble ser que la seva venjança, no sé si... per què, però (...) una mica curiós, però que se n'assabentés tot que havie de ser el dijous... Dijous Sant o el Divendres Sant. Sé que ere per Setmana Santa, quan aquest, el beneficiari de l'herència de la mare, aquest capellà, havie de fer el sermó de... aquell de

² Joan Amades, *Heràldica i toponímia. Orígens populars de Catalunya*, El Mèdol (Biblioteca de Tradicions Populars, 18), Tarragona, 2002 [1935]. Pàgina 13.

³ Joan Amades, *Els monarques catalans en la tradició*, El Mèdol (Biblioteca de Tradicions Populars, 17), Tarragona, 2002 [1933]. Pàgina 59.

Setmana Santa, Dijous Sant o Divendres Sant. Allavors, pués bueno, aquesta... sembla ser que també, si ho sabie molta gent, però... (cosa curiosa, no?) però no sé com ho sabien, però bueno: es veu que el capellà ho sabie i llavons va fer sortir un altre en el seu lloc (que això no diu gaire d'un capellà, però bueno... però es veu que va ser així). I llavons aquest del Palabra va anar amb una escopeta a l'església i, quan estava sermonant, fent el sermó, li va fotre no sé quants trets [a l'altre capellà] (això no... no ho sé, però bueno... Sí, em sembla que també em van dir que va estar molt temps después, va patir amb els trets, va estar varios dies a morir... i deixò: va patir bastant, o sigui, no va ser una mort instantània, la d'aquell capellà, que no tenie res a veure, pobre home, amb tota... amb tot l'afer, no?). Allavors això, per exemple, es veu que va provocar una estampida de... a la sortida de l'iglésia, clar, la gent espantada, sortint, no? I llavons sé, jo sé que la meua àvia (que es deie Maria) va sortir una mica malparada perquè, si no ho recordo malament, si no ho recordo malament, estave embarassada i tal. I llavons allà, amb les empentes, va caure i va patir també lo seu. I algú altre també potser va resultar ferit (això ja no t'ho sabria dir). Doncs es veu que aquest del Palabra va marxar, pués, corrents del poble. Doncs el que deien: que llavòrens (...) es va organitzar el sometent per 'nar-lo a buscar, no?, per detindre'l. I llavons jo no sé... uns deien si va tardar uns dies o no, però bueno, el van trobar en una cova, que és ja... diríem que és ja del terme de Vilagrassa (ara és a l'altre costat de la via i de l'autovia, que llavons, evidentment, no hi ere) i prop del que en diem el Telegrafo (que és una petita muntanyeta, que allà en deien lo Telegrafo, perquè allà va ser... hi ha una mena de petit castellot, o sigui, una torre rodona... o quadrada, no me'n recordo ara molt bé, que allò es veu que servie de telègraf a... a deixò... de fer senyals, diguessam, no?, d'un lloc a l'altre: per exemple, d'Almenara cap allà a deixò, no?). Però, bueno, la cova ere 'llà, no? I llavòrens... pués des de llavòrens sempre se li ha dit, se li havie dit la cova del Palabra, perquè actualment no existeix (perquè a les obres de l'autovia el van retallar tot allò i el va fumbre enlaire. Però una simple cova sota d'unes ribes, eh?, vull dir... no deixò). Pués es veu que el van trobar allà i, pel que diuen, no va oferir resistència: es va deixar agafar. Llavons, clar, la vox populi deien que... pués bueno, que acabave que el van donar als cavalls [confusió amb la llegenda del Carreteret] (...). Pués clar, aquest home... aquest capellà [es refereix a mossèn Binefa, un historiador de la vila que ha esmentat en un fragment que ha estat omès] havie trobat una... (no sé com) una carta o un deixò... o algú que li va escriure que va anar a fer la mili

a Melilla... Ceuta o Melilla (no me'n recordo bé d'aquestos llocs, però sé que ere un d'aquestes places d'Àfrica) que... pués bueno, pués allà va veure el Palabra: un del poble d'Anglesola que va anar a fer la mili a l'Àfrica va dir que el 'vie vist allà, a la presó. És l'última notícia que se'n sap (...): si va morir a la presó, si va sortir... però lo que és evident que no es va donar als cavalls, perquè en 'quella època ja no (...) ja no es feie, els cavalls (però es barrejave aquesta cosa... l'àvia o la tia que m'ho havien explicat diverses vegades, no? M'ho explicaven un d'una forma, m'ho explicaven d'una altra... i barrejaven doncs aquests conceptes, no?).

(Informant: Albert Pont)

La llegenda del Palabra és ben coneguda a la vila d'Anglesola, ja que encara s'explica i es transmet oralment. L'informant la va aprendre d'aquesta manera, tot i que n'ha sentit versions diferents en funció de la persona que l'hi havia explicat. En el seu cas concret, la versió més fiable és la de la seva àvia Maria, que va viure els fets narrats en primera persona: aquesta és la versió anotada més amunt. Pel que fa a la resta de versions, tal com explica l'informant i el col·lector ha pogut constatar, la llegenda del Palabra es barreja amb la del Carreteret (també recollida en aquest treball) i la del mitger de cal Vilallonga, dues històries d'èpoques diferents però amb un fil argumental molt similar: assassinats, intervenció de la justícia, etc.

Una de les versions alternatives de la llegenda del Palabra explica que el protagonista, en ser capturat per la justícia, va ser donat als cavalls, una evident confusió amb la llegenda del Carreteret, que més probablement va acabar essent ajusticiat amb aquest mètode. També s'explica un altre final alternatiu, segons el qual el Palabra no va ser capturat i es va escapar de la vila, apareixent anys després al nord d'Àfrica segons el testimoni d'un anglesolenc que hi va anar a fer el servei militar; la seva fugida s'atribueix, presumptament, a l'escassa il·luminació de la vila, que va dificultar les tasques de rastreig de les forces de l'ordre públic.

Però tornant a la llegenda del Palabra, podem datar-ne el seu origen amb força precisió a principis del segle XX. Tal com assegura l'informant, entre els anys 1912 i 1920, atès que la seva àvia la va viure en primera persona essent encara jove. Aquesta font directa, i encara d'altres, atorguen molta credibilitat als fets narrats, de manera que una gran part de la llegenda pot considerar-se purament històrica. Pel que fa a la vessant més fantàsica de la narració, podem considerar la fugida del

Palabra, l'amagatall en una cova propera a la població i la seva estada (empresonat o no) a les ciutats de Ceuta o Melilla com a fruit de la imaginació popular. Quant a aquest darrer punt, però, l'informant creu recordar que mossèn Binefa, un historiador local, va trobar una carta o alguna mena de document en què, tal com explica la llegenda, un militar de la vila havia vist el Palabra en el seu lloc de destinació, al nord d'Àfrica. Ara bé, segons d'altres fonts, el militar fins i tot se li va presentar com a anglesolenc i va mantenir una conversa amb el fugitiu.

Cal insistir, doncs, que la part de la història prèvia a la fugida del Palabra, i especialment els fets ocorreguts a l'interior de l'església d'Anglesola, són els més versemblant del conjunt de la narració, ja que l'àvia de l'informant els va presenciar en viu i, fins i tot, va patir-ne les conseqüències en accidentar-se a causa de l'estampida humana que van provocar els trets d'escopeta del Palabra i l'assassinat del capellà. Els motius d'aquesta acció i el desenllaç de la història, per contra, podem considerar-los llegenda dotada de possibles paral·lelismes amb la realitat.

EL ROBATORI DE LA SANTA CREU (ANGLESOLA)

Jo no sé si és ben veritat, si hi ha massa cosa històrica, però no ho haig pogut constatar, que és el... deixò, que també pués es veu que la van robar [la Santa Creu] (...) pel valor que tenie l'envoltori aquest que hi van fer a dins... a damunt de l'original (perquè... com si fos una capsa, resseguint tota la forma aquesta, llavons hi havie un deixò que... una tapa pués que s'obrie i llavons a dins sortie la creu original, la d'origen bizantí). Pués bueno, pel valor que deixò... diu que la van robar, no? I llavòrens, pués clar, per lo que dedueixo... Es veu pels volts de la rubinada de Santa Tecla, o sigui al mil vuit-cents... al mil vuit-cents setanta o por ahi, més o menys (et serà fàcil de trobar-ho... la rubinada de Santa Tecla és... pués sobre el mil vuit-cents setanta, més o menys, deu anys més deu anys menos, però... més o menys). Però bueno, però es veu que... jo diria (és que, veus?, aquí també és lo que et deia... llegenda, perquè també podrie ser d'una altra rubinada, perquè no hi ha res escrit també d'això, vull dir...). (...) I llavòrens... pués allavons això: es veu que... que bueno, que el que passe és que roben la Santa Creu. Allavons, pués clar, tots buscant desesperats: "què passe?, a on és?, a on és?, a on és?". I, llavòrens, pués represente que hi ha una rubinada (no sé si la de Santa Tecla o una altra, però al menos cada cinquanta anys diuen que hi ha una rubinada, no? O menos, no?). I llavons diu que es va... clar, es va emportar molta cosa, no? Però llavons es veu que en una

zona de femers (saps què són els femers? Això que abans, pués tot lo deixò dels animals i tal ho portaven a les afores del poble i llavòrens allà feien un munt, amb aquella femta, no? Ere un femer). Pués clar, es 'vie emportat tots los femers menos un. Un pastor, intrigat perquè no s'ha emportat... va anar remenant fins que va treure... va trobar la relíquia de la Santa Creu.

(Informant: Albert Pont)

Un altre dels misteris que envolta la història de la Santa Creu d'Anglesola (vegeu la llegenda històrica que n'explica l'origen, a la pàgina XX) és la desaparició i miraculosa reaparició de la relíquia, datada aproximadament cap al 1870. L'informant explica que aquesta llegenda s'acostuma a relacionar amb la rubinada de Santa Tecla, que va ser molt significativa per a la vila, per la qual cosa es pot deduir que aquest és el motiu de la relació. De fet, és el propi informant qui dubta d'aquesta casualitat, del fet que dos esdeveniments tan crucials com són aquesta rubinada i la recuperació de la relíquia més important de la vila ocorreguessin en el mateix moment.

No hi ha cap referència historiogràfica del robatori de la Santa Creu, de manera que la difusió d'aquesta llegenda ha estat purament oral. La intenció que li podríem atribuir, probablement, seria de caire propagandístic religiós o potser de prevenció davant possibles intents de robatori d'una joia tan valuosa per a la vila.

LA SANTA CREU (ANGLESOLA)

No hi ha cap dada històrica de com arribe la Santa Creu a Anglesola. Allavòrens... arribe... bueno, se sap que hi ha uns trossos de la Vera Creu. Después, per exemple, la relíquia, l'original que es guarde, perquè l'envoltori no, que s'ha anat canviat amb els anys, però lo de dintre sí, perquè, per Duran i Sampere, l'historiador i tal, pués 'vie definit, i jo per lo que havia estudiat Belles Arts, pués puc afirmar que lo de dintre, vull dir la relíquia original... és bizantí, d'origen bizantí. Com ha arribat a Anglesola, d'origen bizantí i tal, això ja no ho sé. Però lo que hi ha ja són tres astelletes, que són més finetes que un palillo, que diuen que és de la veritable creu de Jesucrist. Allavons, clar, això diuen que ho va portar un pelegrí (jo mateix, per exemple, aquest mossèn Binefa Monjo, que es veu que va escriure aquest llibre sobre la Santa Creu i tal, ho diu... diu... em sembla que titule "La llegenda es vesteix d'història". Allavons fa un deixò, no?). S'explique que és... que un pelegrí que venie de Terra Santa, que es pose malalt a l'hospital d'Anglesola. I llavòrens... pués

bueno, l'atenen allà, el cuiden i es mor. I llavons, abans de morir, els diu... bueno, els done, agrait per l'atenció que li havien donat, els hi done aquestos bocins de la Vera Creu. Llavons resulte que, bueno, quan és mort, que el 'naven per enterrar, desapareix el cos d'aquest home, amb lo qual dedueixen que ere un àngel que havie portat el deixò, però bueno, això ja sí que és llegenda. Lo que deiem, no?, es vesteix d'història, perquè bueno, pués... hi ha l'arribada del deixò, però la fantasia del poble és aquesta, no?, que és que bueno, un pelegrí que arribe a Anglesola malalt, el cuiden a l'hospital, en agraïment els hi done els tres trossos, tres o no sé quants eren, però uns trossos de la Vera Creu, mor i el cos s'esfume, amb la qual cosa, clar, dedueixen que és un àngel.

(Informant: Albert Pont)

Tal com diu l'informant, cap document escrit explica com va arribar la Santa Creu a la vila d'Anglesola, ni en quin any ni sota quines circumstàncies. Aquesta peça de la litúrgia religiosa, formada d'un pal creuat per dos bastons de mides diferents, també segons assegura l'informant, llicenciat en Belles Arts, és d'estil bizantí. La forma de la creu, lluny d'aclarir fets i circumstàncies, encara afegeix més misteri a l'entorn del seu origen i de la seva història.

La imaginació popular, per tal d'explicar allò que no és demostrable, ha creat i difós una llegenda carregada de simbolisme religiós amb l'afegit d'atribuir-se, com succeeix en innombrables llocs d'arreu del món, la possessió d'una relíquia d'enorme importància: tres fragments de la creu en què va morir Jesucrist (a la parròquia de Tàrrega s'hi conserven, també presumptament, algunes espines de la corona que duia durant la Passió).

Mossèn Josep Binefa, historiador local de la vila d'Anglesola, es va aventurar a redactar una història de la Santa Creu a partir d'alguns escrits de mossèn Joan Altisent, arxiver de la catedral de Lleida; de Josep Mestres, farmacèutic de la vila, i d'alguns documents conservats a l'Arxiu Parroquial d'Anglesola. Mossèn Binefa, a més d'explicar fil per randa la llegenda de l'arribada de la Santa Creu a la vila, n'amplia la informació amb el nom del pelegrí, Martinus de Monte Sancto, alhora que augmenta el nombre de restes de la Vera Creu de tres a vuit⁴ (aquestes mateixes dades les recull Joan Bellmunt, catalanitzant el nom

del pelegrí a Martí de Montsant⁵). Valeria Serra i Boldú, en el seu Calendari folklòric d'Urgell, també recull aquests fets llegendaris.⁶

L'informant, a banda d'això, explica que els anglesolencs són molt devots, fet que es demostra durant la Festa Major de maig, en què es reparteix la "caritat". Aquest terme designa la benedicció i el repartiment d'uns panets que els pagesos de la comarca i més enllà col·locaven al camp perquè els protegís d'inclemències meteorològiques. A més, antigament, quan s'anunciava un temporal, els anglesolencs treien la Santa Creu de l'església i feien repicar les campanes. Segons l'informant, és un fet constatat que, quan es treia la Santa Creu o quan els pagesos protegien els seus camps amb els panets beneïts, les pedregades no feien cap mal als seus conreus. L'informant assegura que, segons explicaven els seus avis, una pedregada podia fer malbé la collita d'un camp que no hagués estat protegit amb un panet mentre que, el camp adjacent, si comptava amb aquesta divina protecció, no patia cap mena de contratemps.

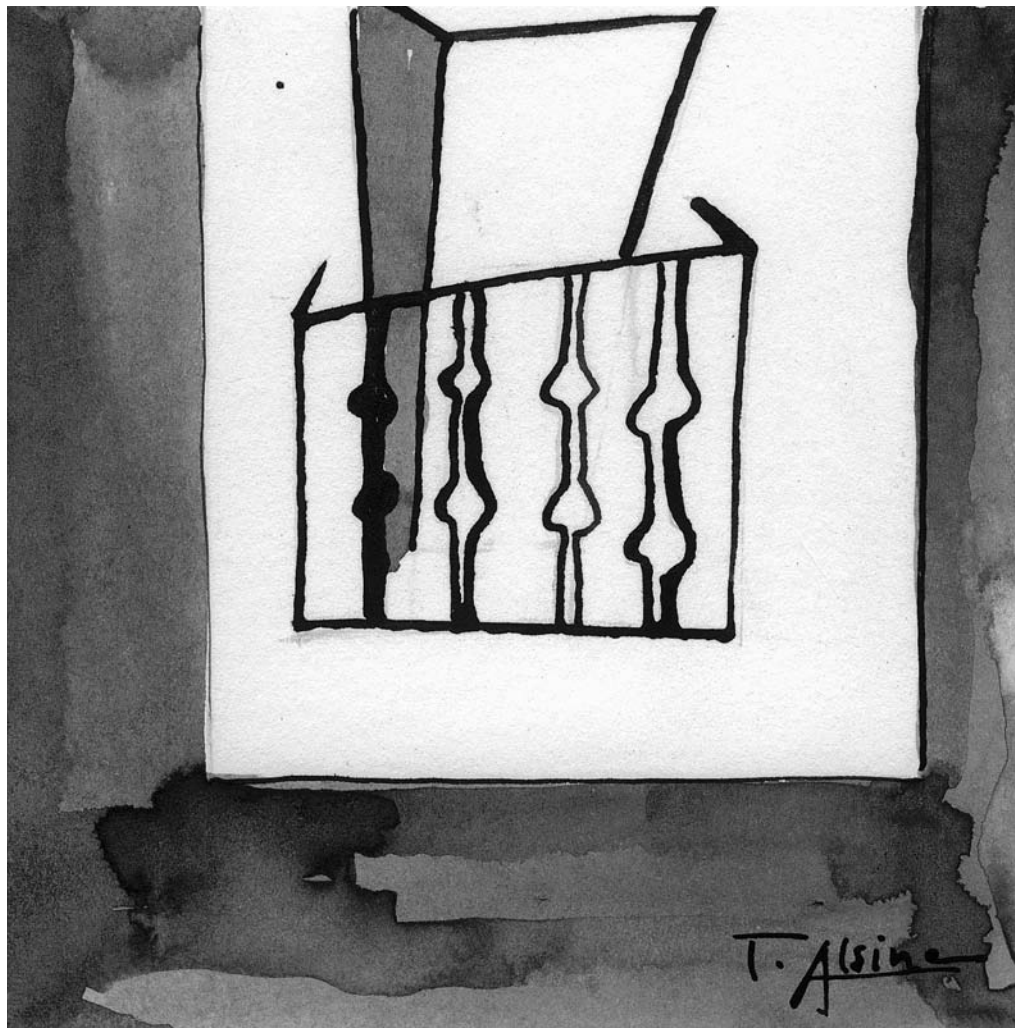
LO CARRETERET (ANGLESOLA)

I: [llegeix] "Dia primer de març del mil vuitcents i tretze. Jo, Ramon Vila Nogués, carreter d'Anglesola, havent-me-nos... havent-se'm notificat que demà passat tinc de morir de mort de garrot, justa disposició de la justícia, volent descarregar la meua consciència, confesso que, a més de les tres morts, atropellament a la criada que no volgué (vol dir que la volie... violar, i la criada aquella no va volguer. Això m'ho explicave el meu avi)... que no volgué i que ja vaig confessar a la casa Paguera d'Anglesola, també he comès los següents delictes (aquests los va confessar... los va confessar quan... quan lo van detindre, però encabat encara confesse en... amb aquella carta)". Diu això: [continua llegint] "vaig matar, ofegant-la amb les meves mans, a Ramona Minguell, viuda de la teu... de la seua teuleria d'Anglesola, i d'una caixa li vaig robar de seguida vuit o deu duros. Vaig pujar dalt del balcó, una nit, al quarto del doctor Ramon Carulla (el metge d'Anglesola), i havent encès llum de ble, perquè el vaig despertar, li vaig posar la manta al cap i li vaig demanar... i li vaig demanar els diners; com que ell es va posar a cridar, el vaig escanyar allí mateix i el vaig deixar mort; després vaig buscar els diners, i en un quarto davant de l'escala de l'esgolta, en un baúl que vaig obrir arrancant la balda, vaig trobar i vaig robar un

⁴ Antoni Bach, *Història d'Anglesola*, Ajuntament d'Anglesola & Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1987. Pàgina 51.

⁵ Joan Bellmunt, *Calendari tradicional de les comarques de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2002. Pàgina 159.

⁶ Valeri Serra i Boldú, *Calendari folklòric d'Urgell*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981. Pàgines 133-135.

pot de llauna ple de cent unces de quatre en or i una paperina de durillos i una altra partida de duros de plata d'un moralet”.

C: Déu n'hi do...

I: O sigui que això... [continua llegint] “Vaig matar una filla del Batiste i de Teresa Claver, d'Anglesola, quina mort vaig fer que la vaig cridar a casa meva, tancant la porta i... de seguida... i allí, al quarto de casa meva la vaig matar esganyant... escanyant-la”. O sigui que tenie...

C: Tenie un bon historial, aquest senyor.

I: Sí. [continua llegint] “La vaig enterrar al pis de la torre, a un pas de la porta que dóne al corral primer de casa meva d'Anglesola (o sigui que ell mateix va fer 'clec' i la va enterrar allí i ja està). [continua llegint] “Anys enrere, una tarda, vaig entrar a la rectoria i, al quarto del rector, li vaig robar un mocador de paperines de plata, quins diners em va trobar la dona i, al dir-li jo de on eren, els vaig restituir a casa del Negre del Macari (no fa gaires anys que... aquests Macaris ara han desaparegut, però fins ara encara hi ha un hereu de cal Macari, que viu a Barcelona)”. [continua llegint] “Una altra tarda, cosa de cinc anys enrere, vaig robar quatre duros de plata del

marxant Domènec (ere un home que venie roba per... amb un carro, pels carrers)... del marxant Domènec, i de casa seva, en dues vegades, tres o quatre duros més. A casa del forner del poble, el Serni, uns deu anys enrere, la suma de cent lliures de... en or (aquest, el Serni, tenie lo... arrendat lo forner de la vi... lo forn de la vila, i el meu avi, lo meu avi, quan va marxar el Serni, que va acabar la contracta del forn de la vila, lo va contractar el meu avi)”.
(...)

I: [continua llegint] “Quan era soldat vaig robar, al tinent de la meua companyia, en una casa de Cervera que ell hi estave allotjat, una caixa del... del seu quarto amb cinquanta-tres o cinquanta-quatre duros, cosa que vaig practicar sol, sense saber-ho mai ningú (amb un tinent, eh, això?). Robava tot el que podia valent-me de... de la proposició que tenia d'entrar a les cases (perquè, encara que fos carreter, allavoren lo carreter també feie de fuster, eh? I, si havie de fer una taula o havie de fer alguna cosa, entrave per les cases a prendre les mides).

C: Tenie accés i ningú podie sospitar d'ell.

I: Sí, sí. O sigui... [continua llegint] “Una nit,

de casa meua i d'una sitja que hi tenie blat el mitger del senyor Caietano Puig, vaig prendre unes deu o dotze quarteres de blat (aquesta casa de cal Paguera és aquesta casa que hi ha, a l'entrar, que hi ha els porxes... doncs a mà esquerra. Doncs aquella casa és cal Paguera, i aquest home ere de cal Paguera)".

C: Doncs vivie aquí, molt a prop... Molt a prop d'aquí, eh?

I: Sí, sí, sí... Doncs, i llavons, diu... [continua llegint] "matava... robava tot el que podia".

(Informant: Ramon Rovira)

La història de Ramon Vila i Nogués, anomenat lo Carreteret per l'ofici que exercia a Anglesola, no compta amb documentació judicial. L'informant la coneix gràcies al seu avi, que es va establir a la vila l'any 1883, set dècades després dels fets que van condemnar lo Carreteret a pena de mort. Segons l'informant, posteriorment va conèixer una carta de confessió signada pel propi Ramon Vila en què, a banda dels crims que la justícia li va imputar, se n'atribuïa un bon nombre més: assassinats i robatoris, bàsicament. Com que l'ofici de carreter també incloïa el de fuster, Ramon Vila tenia lliure accés a les cases de les que serien les seves víctimes, tot i que no dubtava a recórrer, sempre que calia, a l'engany o a la coacció. La carta de confessió de lo Carreteret està datada el dia 1 de març de 1813, tan sols dos dies abans de la seva execució.

Pel que fa a la condemna, allò que l'informant sentia explicar del seu avi i allò que diu la carta del condemnat no concorden. Mentre que a la dita carta s'hi pot llegir <<havent-se'm notificat que demà passat tinc de morir de mort de garrot>>, l'informant assegura que el seu avi li explicava com lo Carreteret va morir amb el mètode dels cavalls, segons el qual es lligaven les quatre extremitats del condemnat a quatre cavalls i se'ls encabritava, de manera que la víctima solia morir esquarterada. L'informant amplia l'explicació dient que, segons la versió del seu avi, Ramon Vila va ser enterrat en un camp a prop de la muralla, fora de la població, tot i que això no és un fet demostrable.

La difusió d'aquesta llegenda històrica és prou àmplia, ja que lo Carreteret encara continua sent un personatge conegut a la vila d'Anglesola.

EL TÚNEL DEL CASTELL DE BELLPUIG (BELLPUIG)

(...)

I: De lleiendes, per exemple, una que és molt famosa és la dels túnels del castell per anar al convent.

C: No la conec, aquesta.

I: Hi ha una lleienda, també, que se'n parle d'això: que del castell al convent hi ha un túnel on s'hi podie passar un home a cavall... i es podie sortir de la població. Sabem que al convent hi ha una espècie de mina que està plena d'aigua, no s'hi pot passar, perquè amb el pas del temps... i des del castell cap allà no ho sabem. Hi ha alguna població... alguna casa que, per sota de casa seua, hi passe un tros del...

C: Del túnel aquest.

I: Del túnel. Però estan plens d'aigua, no es poden circular ni es pot passar. S'han ensuciat, vull dir... molts hi han llençat basures... No s'ha pogut investigar mai.

C: I això qui ho podie fer servir?

I: Suposo que, una vegada lo castell estigués sitiàt, diguéssim lo de l'edat mitja i això, per poguer sortir... Normalment sortien a fora muralla, però la lleienda és que van del castell al convent. (...) És al segle setze, perquè al puesto del convent sí que hi 'vie una capella-hospital (que això és als afores de la població), però generalment és allà on paraven la gent abans d'entrar a la població, que no tinguessin febres... vull dir... els paraven uns quants dies i llavons, si estaven sans, els deixaven entrar... I després s'hi va fer el mausoleu... ai, lo monestir. Però això és una lleienda que mai hem pogut trobar-la enlloc: hem entrat en algun celler i la gent diuen "això és el túnel"... Bueno, però està tapat.

C: És clar, no s'acabe de trobar...

I: No. Allavontes mires i veus que, a l'altre costat, només hi ha aigua. I después lo sobre no és segur... no s'hi pot entrar. És una lleienda que és un interrogant. Fins que no trobem una bona entrada, eh?

(Informant: Jaume Torres)

L'existència o no d'un túnel que uneixi el castell de Bellpuig amb el convent, als afores de la vila, continuarà sent un misteri mentre no es trobin proves arqueològiques fefaents. Aquesta és la conclusió que l'informant extreu de la llegenda i la que, d'entrada, sembla més raonable, tot i que era un costum força habitual construir vies d'escapatòria des de les places fortes de les poblacions durant l'Edat Mitjana.

Segons l'informant, diversos estudis han certificat que es podrien identificar com a restes del legendari túnel algunes mines, forats en cellers de cases particulars i pous actualment negats. Ara bé, la manca d'un nexa d'unió palpable entre aquests indicis escampats, tot i la probabilitat, no permet reafirmar rotundament la tesi de l'existència del túnel del castell de Bellpuig.

Suposant que aquesta via d'escapatòria hagués existit mai, la seva utilitat principal, tal com creu l'informant, hauria estat l'evacuació del castell bellpugenc en cas de setge, un fet que mai va ocórrer (o, com a mínim, mai ha estat documentat). I pel que fa al convent, la presumpta sortida, tan sols es pot dir que la seva ubicació medieval, fora de les muralles de la vila, permet donar ales a la imaginació popular que ha cregut i encara creu en l'existència del túnel.

ELS ESPASETES I D'ALTRES RENOMS DE LA VILA DE BELLPUIG (BELLPUIG)

I: Pués el renom dels espasetes ve perquè a Bellpuig sempre hi havia soldats. Soldats que guardaven un territori, i llavontes, quan hi havia qualsevol problema, 'naven a solucionar-ho. Feien d'àrbrits... com tindriem la guàrdia civil d'ara o els mossos, que van als llocs i solucionen els problemes: si hi havia un assassinat, si hi havia un robo o qualsevol cosa... i es feia servir hasta inclús per guardar les aigües del riu Corb, eh? Hi havia un ordre, per agafar les aigües i poguer regar, ademés dels molins. Allavontes uns ho feien al de dia, altres ho feien a la nit, i es repartie, des del coll de la Portella fins al Segre (o per lo menos en 'quests voltants), es repartie: un dia li tocava a Preixana, un altre dia a Maldà, un altre dia a Belianes... I si en 'quest cas, per exemple, algú es passava, hi 'naven la tropa de Bellpuig amb les espases i els hi feien malbé la collita (bueno, els feien malbé el blat) del que havia pres l'aigua. Això era un càstig.

C: Tinc entès que això havia passat alguna vegada, no?

I: Sí, sí. Hi ha documents i està escrit, això. Era un càstig que feien... Els hi feien malbé la collita perquè havien pres l'aigua d'un altre que li tocava.

C: Era com una mena d'escarment.

I: Era un càstig.

C: Aquest blat que has fet créixer amb l'aigua que ens has pres... te'l fem malbé.

I: Exacte. Era una espècie de càstig. Vull dir: cada poble hi havia un... com si fos un regador que havia de (...) l'ordre. Si aquests n'hi havia algun que es passava, pos allò tenia una repressió. I después, suposo que passava a l'últim de tornar a regar. Perquè, clar, quan hi havia necessitat d'aigua, n'hi havia per tots. Però els que havien... Això ho feien molt els qui tenien capçal de... quan començava el riu. Els que comencen el riu es pensen que sempre tenen l'aigua allí, clar, els hi passe al davant, però a les poblacions més al fondo... que a aquelles també els hi ha d'arribar l'aigua. I si no hi hagués aquest ordre, no hi hauria hagut mai... eh? En 'quest cas, no ho sé... a Preixana o aquí, a Bellpuig, no tin-

driem aigua, si els de Maldà o els de Sant Martí (...) l'agafessin ells. Que això sempre ha sigut una cosa... (...)

C: I a d'altres pobles d'aquí, de la zona, també n'hi havia, de patrulles urbanes d'aquestes?

I: No ho sé. Aquí sempre n'hi havia hagut fins a la desamortització feudal, es pot dir. I una cosa era per vigilar el riu i una altra és per vigilar la zona aquesta.

C: Eren diferents?

I: Sí, uns eren exclusivament pel riu. Hi havia com si fos uns guàrdies que sempre vigilaven lo riu, amunt i avall. (...) No obstant, a cada poble hi havia un encarregat, però n'hi havien uns que... perquè, clar, perquè aquesta aigua baixés, perquè, si no, no hauria baixat. El problema era 'quest. Inclús, em sembla que és després de la desamortització, quan van agafar les eufòries de que això ja no era dels feudals i era que tothom era amo, dos guàrdies d'aquests, dos guàrdies jurats de les aigües van ser morts a Sant Martí. Els de Sant Martí els van esperar i de matinada els hi van disparar: es van voler fer els amos. Bueno, Bellpuig, com que llavons ja tenia el canal, va dir "bueno, ara... tant patir per aquesta aigua...". A més, la justícia va anar fent una mica el ruc... les aigües minvaven... i ho van deixar córrer.

C: Va deixar d'interessar tant aquella aigua perquè ja teníem el canal d'Urgell.

I: Bueno, los del canal d'Urgell ja havien promès les aigües del riu Corb, que les tindriem igual. Llavontes, per tant, per regar lo que has regat a l'horta i per fer dipòsits i tindre aigua a la població. Allavontes això ja es va anar deixant. I sort n'hi va haver, perquè dalt també l'aigua es va anar perdent i els problemes se'ls van carregar per allà dalt. Allavons, el desordre aquell... pués, hi van tindre que ficar els mossos d'esquadra i no sé què.

C: Però això ja va quedar al marge de Bellpuig.

I: Sí, sí. Bellpuig, com que a la desamortització ja es va traure responsabilitat d'aquests pobles, tothom se va independitzar i es van fer noves (...).

C: I el nom aquest, senyor Torres, el nom d'espasetes ?

I: Espasetes se'ls hi deia sempre als de Bellpuig.

C: En general? No a aquest escamot? Als habitants de Bellpuig?

I: Sí, sí, perquè era el que voltava més quan sortien de Bellpuig eren aquesta gent, sí. El pagès no voltava gaire, eh? També algun altre renom que tenia Bellpuig, també, era el poble dels capellans, perquè hi havia molts capellans: hi havia lo convent (al convent sempre hi havia vint-i-cinc o trenta capellans) i después la parròquia i la unió de preveres, que és, a més dels de la parròquia, que hi havia el capellà major, els de les poblacions que havien perdut la baronia també tenien un representant... hi perteneixien (en aquest cas hi trobaríem Vilanova, hi trobaríem Castellnou, Golmés, Vila-sana (...));

los de Sant Martí em sembla que no perquè... al principi... però después, com que eren a la part del Bisbat de Tarragona, allò ja es va dividir; hi havia l'antiga Seana, lo Montparler i no sé si em deixo alguna). (...) Bé, llavontes, el poble dels capellans ere perquè sempre es veien capellans, eh? Es passejaven... una cosa i l'altra.

C: És curiós.

I: Allavontes, també, a Bellpuig sempre hi ha hagut aigües i també... tots els pobles de la Segarra sempre deien "a Bellpuig, polits i nets" o "nets i polits". Això encara mos ho diuen els de Belianes, els de Maldà... "a Bellpuig, polits i nets". I, en canvi, a la part de l'Urgell, trobaràs els de Vilanova, els de Castellnou de per aquí... que aquestos mos van buscar un altre renom (que potser també ere antic) que és el de "Bellpuig, caga i fuig". Ere tot lo contrari. Bueno, naltres sabem que això és bastant modern. Allavontes, la hipòtesis de que ve... això, (...) diuen que, quan va començar el fúmbol, als anys vint, les rivalitats que hi 'vie en 'quests pobles (més aviat en 'quests de l'Urgell, que no pas la part de la Segarra: allí no es va estendre) eh... ens deien aquest mot. I allavontes, rebuscant, vam veure que hi havia d'altres poblacions, com ara, per exemple, a Santander...

a Santander també diuen "a Santander, a cargar y a volver", eh? I llavontes, ells van preguntar per què ho deien "a cargar y a volver". Diu: "això és un mot que mos van crear que ere a cargar i tornar". I, a Bellpuig, podrie ser que fos cargar, també, i marxar.

C: Carga i fuig.

I: I fugir, i tornar a fugir. Fuig és volver, no?

C: Sí, sí, sí.

I: I llavontes, aquest mot, diu... potser es deie entre els traginers i allavontes... pués la gent l'ha canviat.

C: I al final ha variat en lo que no ere al principi, eh? No té res a veure.

I: Sí, sí. Lo de cargar i marxar (...). Però això és... clar, a cada poble es motejave a la gent, no?, i amb aquest rivalitat del fúmbol va ser molt, molt grossa. I, no ho sé, i encara si hi és ara, aquestes rivalitats... tontes, però encara hi ha molta gent... Cada poble té el seu... vull dir... als de Tàrrrega, també, teniu els vostres, no?

C: Si ens diuen els gats i no sé què més...

I: I els jueus...

C: Els jueus i això ja ve de l'edat mitjana.

I: I agarrats... Aquí també n'hi havia de jueus, però bueno...

C: Però potser no tants com allà.

I: No, potser no tants.

(Informant: Jaume Torres)

Més que una llegenda històrica, l'anterior transcripció recull una col·lecció de renoms de la vila de Bellpuig que, en el cas del primer i potser menys conegut, compta amb una clara referència als antics costums de la societat agrícola urgellenca. L'informant comenta que el nom podria provenir del fet que, a la vila, sempre hi havia soldats: d'una banda, els qui guardaven el castell del baró de Bellpuig i mantenien l'ordre a la població; de l'altra, els qui controlaven l'ús de les aigües del riu Corb i resolien els possibles conflictes de reg. El renom dels 'espasetes', poc conegut avui dia i publicat per part del mateix informant en una revista local,⁷ respon a les rivalitats d'una societat en què l'aigua era tan escassa com imprescindible, alhora que els qui administraven justícia solien despertar el recel dels veïns afectats. En aquest cas, només els de Bellpuig exercien el dret de defensar amb les armes el dret a regar (potser era un privilegi reial) i, d'aquesta manera, es van convertir en un referent d'homes d'armes batejat amb el renom 'espasetes'; en certa manera, pel diminitiu, la finalitat d'aquest renom podria ser més aviat sarcàstica.

Pel que fa a les dites populars sobre la vila de Bellpuig, que l'informant considera també renoms, cal dir que la més coneguda i usada actualment és la darrera: "a Bellpuig, caga i fuig". Certament, no és una fórmula que ompli d'orgull als bellpugencs, per la qual cosa podrien haver-se inventat (de la mateixa manera que els habitants de Santander) una explicació força raonable però mancada d'indícis històrics: "a Bellpuig, carga i fuig", o sia, una solució molt més amable que capgira totalment el sentit de la dita, que ara faria referència a l'activitat comercial de la vila i a la feina dels traginers, que contínuament carregaven i s'enduien mercaderies cap a d'altres poblacions. És curiós, però, el comentari que fa l'informant sobre la popularització definitiva d'aquesta dita durant els anys 20 del passat segle, gràcies a les rivalitats futbolístiques sorgides i esteses entre els pobles de la comarca de l'Urgell.

La dita contrària a aquesta, "nets i polits" o "polits i nets", a més d'aquella que considera la vila de Bellpuig com un "poble de capellans", també forma part de l'article esmentat en la nota a peu de pàgina. Les explicacions possibles van lligades a la forta presència clerical de la vila, en gran mesura facilitada per la baronia,

i la influència de l'aigua en la societat urgellenca (primer amb el riu Corb i, des de fa poc més d'un segle, amb el canal d'Urgell).

En darrer terme, els renoms sobre els targarins que l'informant i jo mateix comentem tenen encara certa difusió: el primer, que considera els targarins com a gats, no tant com l'altre, però el recull Joan Amades per explicar l'origen popular de la toponímia de la ciutat,⁸ el segon, el de jueus, originalment prové de la forta presència judaica en la Tàrrrega medieval, però també es basa en l'esperit comercial que, encara avui, continua sent la seva primera activitat econòmica.

LA LLEGENDA DE SANT ANTONI DE LA SITJA (BELLPUIG)

I: Això és la llegenda de sant Antoni de la Sitja. És un fet que va passar el mil sis-cents quaranta-sis, eh? Allavòrens, la lleienda... és una lleienda, eh?, que s'ha dit sempre (...) que al mil sis-cents quaranta-sis hi va haver unes tropes castellanes que van entrar a la població... en guerra i la població estave mig abandonada, i perquè los paers es van evocar a sant Antoni de la Sitja... bueno, sant Antoni de Pàtua (Pàtua ere bastant conegut, perquè 'vie els franciscans aquí a Bellpuig, al convent), i si van prometre que si no es cremave la vila i que no la saquegessin o que dellò, que respectessin els habitants, que li farien un vot de castedat. Bé, aquesta és la realitat. Ara, la lleienda después diu que aquestos paers los van ficar en un pou, i que els hi van tirar oli bullent, i que se'n van salvar o que aquest pou es van enxampar... vull dir... ja tot això és més de... pel que hem sapigut, ere lo que después, amb els anys, aquestos franciscans, per convertir el poble, els hi contave aquest contet, que els hi 'nave molt bé perquè tinguessin fe a sant Antoni de Pàtua.

C: O sigui, ere amb intenció religiosa, no?

I: És una intenció religiosa. (...) De fet, vull dir... no es trobe document de l'ajuntament que ho digui, aquest fet. Per lo tant, si això hagués ocorregut, pràcticament hi haurie documentació. (...) Llavontes, és una lleienda que feien servir els sermoners. Això també ho vaig escriure alguna vegada, perquè no s'estan de dir-ho, perquè això ho diu el Valeri Serra, que ho ha sentit deixò i que eren los sermoners, aquests que ho feien. Per tant, el Valeri Serra... ell s'ho fa seu. Ara, aquí al poble, sembla que hi va haver això... pués bueno, hi va haver això.

C: O sigui, el Valeri Serra ho sent dels sermonistes. La gent del poble ho explique, també?

⁷ Jaume Torres, "Renoms populars de la vila de Bellpuig", dins d'*El pregoner d'Urgell*, número 519. Pàgina 21.

⁸ Joan Amades, *Heràldica i toponímia. Orígens populars de Catalunya*, El Medol (Biblioteca de Tradicions Populars, 18), Tarragona, 2002 [1935]. Pàgines 102-103.

I: Ho arrolege de la gent pel que deien els sermonejers. Allavontes això ho van fer popular. La gent, de llegir i escriure, en sabien molt poc, i tot lo que els hi deien ja els hi anave bé... i això feie fidels a puntades, eh?

C: Serie una mica l'efecte relíquia, no? El monestir que tenie una relíquia tenie una arma, per dir-ho d'alguna manera, de propaganda.

I: Aquest sant Antoni... És que es fa servir amb dos fils: es fa servir cara a que van fer una cosa valenta, els paers (...), però que ells s'haguessin salvat después de la crema, vull dir... de deixò, haurie sigut... no hi ha cap defunció. I que a mi, que l'oli enxampli pous, a mi no m'ho fa creure ningú. Ara, si algú, vint anys enrader, o algú encara s'ho creu ara...

C: Però són històries maques, encara que no siguin de debò, no?

I: Sí, sí, sí... Vull dir... ara diuen que són francesos, també.

C: O sigui, que també es confon una mica: les tropes castellanques, les franceses...

I: No, no. És d'ara, d'ara fa quatre dies. No sé si coll manegue les coses... notícies que dóne cap als fulls parroquials i al bisbat, que ara ja són francesos. Vull dir: han deixat de ser els

castellans, són els francesos. Es veu que les coses canvien... (...) Sempre s'ha de buscar aquell que és més alluny: com que els francesos no diran res... en canvi, els castellans los teniem aquí... i aquells eren pacífics, es veu, sempre venien pacíficament.

C: Sí, n'estic segur.

I: Per això estem dominats per amb ells.

C: Per això mateix encara duren, sí.

I: Bueno, aquesta és una lleienda pués que... que és completament lleienda, però que de realitat, res.

(Informant: Jaume Torres)

Aquesta coneguda llegenda es va originar arran d'uns fets històrics ocorreguts en ple segle XVII, concretament l'any 1646, durant l'ocupació castellana de Catalunya a causa de la guerra contra el regne francès. Segons els fets reals que es coneixen, els representants polítics de la vila de Bellpuig van encomanar-se a sant Antoni de Pàdua, proment-li vot de castedat, tot demanant que les tropes ocupants, a més de respectar la vida dels bellpugencs, no causessin cap mal a la

població. Totes aquestes dades, aportades per l'informant, constitueixen el cos historiogràfic de la llegenda de sant Antoni de la Sitja.

Segons la llegenda, de contingut bàsicament religiós, el sant no tan sols va salvaguardar la vila i els habitants de Bellpuig, sinó que va preservar la vida dels seus paers, condemnats a una horrible mort mitjançant la crema amb oli bullent dins d'un pou (o d'una sitja, que és tres quarts del mateix). És en aquest moment quan la vila de Bellpuig s'apropia de la figura de sant Antoni de Pàdua i, pel contingut de la llegenda, el rebateja amb el nom de sant Antoni de la Sitja.

Aquesta llegenda històrica, difosa pels frares franciscans del monestir de Bellpuig, responsables també de la popularització de sant Antoni de Pàdua, ha anat arrelant amb el temps en la memòria dels vilatans. L'informant afirma amb seguretat que la difusió de la llegenda responia a interessos propagandístics de la comunitat religiosa del monestir, que va multiplicar notablement el nombre de fidels gràcies a la gesta del seu sant emblema. D'altra banda, l'informant atorga una segona lectura al missatge de la llegenda, que és l'èxaltament de la figura dels paers, la seva valentia davant les tropes castellanès i la seva devoció religiosa.

Ara bé, l'informant explica que, darrerament, aquesta llegenda ha conegut una variant formal que, tot i no tenir massa importància pel que fa al fil argumental i a la intencionalitat, pot fer evident un interès polític actual amb reminiscències al passat. Es tracta d'una variació sorgida del si de l'Església en què les tropes castellanès, tradicionalment les responsables de l'ocupació de Bellpuig i els fets que se'n deriven, passen a ser franceses (que de ben segur també van passar per la vila, però un segle i mig més tard).

Cal dir, en darrer terme, que la llegenda de sant Antoni de la Sitja és ben coneguda a la vila de Bellpuig, ja sigui mitjançant els sermons de tantes i tantes generacions, que la van difondre entre el poble, o mitjançant l'obra de Valeri Serra i Boldú, que la recull en el seu Calendari folklòric d'Urgell.⁹ A més, actualment, la vila de Bellpuig encara commemora aquesta efemèride el mes de febrer, durant una festa en què homenatja els seus prohoms.

LA ROMERIA DE LA MARE DE DÉU DEL TALLAT (SANT MARTÍ DE MALDÀ)

Per costum... un vot del poble és, cada segon diumenge de maig, anar en romeria al santuari de la Mare de Déu del Tallat, que es trobe... doncs a... a un parell de quilòmetres del poble de Rocallaura, a la serra del Tallat. Llavors, això, la memòria del poble s'ha perdut. Jo sóc jove, però he sentit explicar al meu pare, sobretot, i a la meva padrina, que això venie d'un vot que es fa fer per una epidèmia [s'interromp l'enregistrament]. Deia que havia sentit explicar, del meu pare i la meva padrina, que hi havia un vot de poble fet fa molt temps, per una antiga pesta o una epidèmia (potser a algú li semblava que era la pesta negra, però tampoc no n'estaven segurs), que l'Ajuntament de Sant Martí havia promès a la Mare de Déu del Tallat que, si s'acabava aquesta epidèmia terrible (que possiblement era la pesta negra) doncs hi'n irien cada segon diumenge de maig, l'Ajuntament, doncs a fer-li devoció. I llavors, a més a més, que li portarien oli per tal que hi hagués una llàntia encesa, del poble de Sant Martí, durant tot l'any. Els tres-cents seixanta-cinc dies de l'any... doncs el poble de Sant Martí, en senyal de devoció, tenia una llàntia encesa a la Mare de Déu del Tallat.

(Informant: Pau Bori)

L'informant coneix aquesta llegenda a través del seu pare i la seva àvia, tot i que és una història prou coneguda a la vila gràcies a la continuïtat de la romeria que, cada segon diumenge del mes de maig, condueix a la majoria dels habitants de la vila fins al santuari de la Mare de Déu del Tallat. Segons l'informant, hi ha documents d'arxiu datats del segle XVI que ja són testimonis d'aquesta devota peregrinació anual, malgrat que la seva realització i el sentit religiós que la va originar han anat variant amb els segles.

D'aquesta manera, l'àvia de l'informant explicava que, abans del franquisme, només les autoritats locals podien anar en romeria fins a l'ermita, això és, els membres del consistori, els eclesiàstics i els cantaires. A partir de la imposició del nou règim, aquesta pràctica religiosa es va obrir a tota la població, tal com continua avui dia, encara que la peregrinació sempre va encapçalada per l'alcalde de la vila i el mossèn. Ara bé, segons l'informant, només la gent d'avançada edat continua defensant la motivació religiosa de la romeria i l'ofrena de la llàntia a la Mare de Déu del Tallat; la gent jove, per contra, han variat el sentit d'aquesta tradició per reconvertir-la en

⁹ Valeri Serra i Boldú, *Calendari folklòric d'Urgell*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba), Barcelona, 1981. Pàgines 58-59.

**La romeria de la
Mare de Déu del Tallat
(Sant Martí de Maldà).**

Il·lustració:
Teresa Alsina.

una festa popular, una sortida al camp i un dinar de germanor en què hi participa tota la gent del poble, però prescindint de tota mena de rerafons espiritual.

D'altres poblacions de la vall del Corb, com Belianes o Maldà, també realitzen una romeria similar, però en dates diferents. L'origen d'aquestes altres romeries és el mateix que en el cas de Sant Martí de Maldà: un vot a la Mare de Déu del Tallat en agraïment per l'acabament d'un període de pesta o malaltia. Pel que fa a aquest contratemps, però, no se sap si la llegenda fa referència a la coneguda pesta negra o a alguna altra malaltia generalitzada anterior al segle XVI.

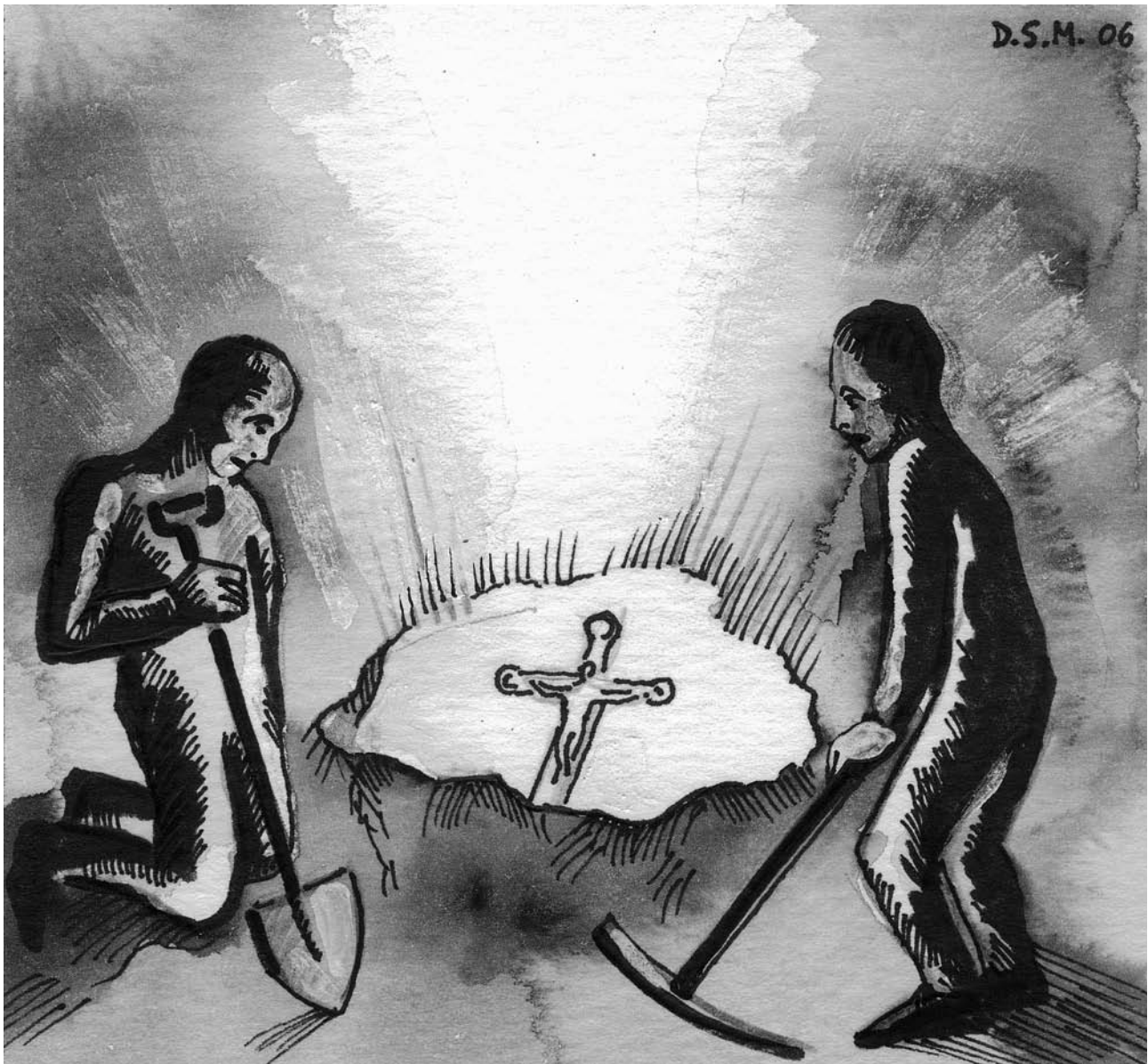
EL SANT CRIST TROBAT (TÀRREGA)

La deixò del Sant Crist Trobat, que la vaig llegir una vegada, és degut a què el Sant Crist Trobat... Aquí a l'hospital havien de fer obres... havien de fer obres. I al fer obres, ja sigui pel mosaic o per lo que sigui (perquè l'església de Sant Antoni és molt maca i està abandonada, perquè no se'n cuide ningú; i té una sonoritat, que algunes vegades han fet concert i la nostra filla ho sap, perquè diu:

“pare, no trobaríem res més a Tàrrega que té la sonoritat...”). (...) I per fer obres (...) van dir: “Això s'ha de dellò per poguer rebaixar o per... per fer puesto o lo que sigui”. A la millor hi havia graons i van destapar. I llavòrens, en un moment donat, van destapar i van dir: “Què és això?”. La llegenda diu que es va veure una claror. Jo no ho sé, però alguna cosa lluenta... alguna cosa lluenta van veure i van dir: “Què és això?”. I llavòrens, ja sigui per les guerres... per les guerres o lo que sigui, on s'amagaven? S'amagaven allà on fos; la qüestió, un puesto de deixòs: aixecaven una rajola, posaven allà, posaven la rajola, la gent passava per sobre (que és la millor caixa forta que hi ha. La millor caixa forta és aquesta de les... de les rajoles: hi passen per sobre i no te'n pots donar compte). I llavòrens allí hi van trobar deixò. I llavòrens ho van trobar. I aquell Sant Crist ere antic i, llavòrens, van dir “Sant Crist Trobat”, perquè el van trobar. Aquesta és la... que això ho va escriure el Segarra Malla.

(Informant: Jaume Aloy)

La llegenda del Sant Crist Trobat és una de

**El Sant Crist Trobat
(Tàrrrega).**

Il·lustració:
Domènec Serra.

les més conegudes a Tàrrrega, entre d'altres coses perquè la peça encara es conserva a l'església de Sant Antoni i perquè l'il·lustre historiador Josep Maria Segarra i Malla la va immortalitzar en la seva *Història de Tàrrrega*. Certament, el Sant Crist Trobat és una gens menyspreable peça d'orfebreria, d'estil romànic, amb nombroses incrustacions de pedres precioses i un excel·lent treball d'artesanía. No és d'estranyar que la imaginació dels targarins il·luminés la seva presumpta aparició amb una forta claror, tal com apunta l'informant, ja que la peça llueix amb una notable intensitat gràcies a l'or i les pedres que l'adornen.

Segarra i Malla data l'origen de la llegenda el

dia 1 d'abril de 1650, durant unes obres de reconstrucció de la malmesa església de Sant Antoni, i el documenta amb l'acta de la prohomènia del dia 30 d'abril del mateix any, quasi un mes després de la troballa.¹⁰ En aquesta acta es comenta el fet que molts fidels estaven realitzant generosos donatius per a la reconstrucció del temple on havia aparegut el Sant Crist, alhora que Segarra i Malla comenta que la ciutat de Tàrrrega estava tenint seriosos problemes per afrontar les despeses de les imprescindibles obres. Potser no seria una hipòtesi massa desassenyada el fet de creure que, davant de les dificultats econòmiques per a la reconstrucció de l'església de Sant Antoni, els prohoms de Tàrrrega decidissin encoratjar els fidels a col·labo-

¹⁰ Josep M. Segarra i Malla, *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions (segles XVI-XVIII)*, Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrrrega, 1987. Pàgina 143.

rar en aquestes despeses.

Deixant de banda la possible finalitat de la llegenda, cal esmentar la versió que redacta Segarra i Malla, lleugerament diferent de la facilitada per l'informant. L'historiador atribueix la troballa a uns enterraments, no a uns obrers, ja que l'església de Sant Antoni era l'indret on antigament s'enterraven els difunts malalts de l'hospital de la ciutat. Els enterraments van provar de cavar en diferents llocs de l'església, però la terra s'hi resistia, fins que ho van provar davant l'altar de Sant Erasme màrtir i ho van aconseguir. Pel que fa a la claror que va aparèixer sobtadament, les dues versions exposades coincideixen. Amb tot, Segarra i Malla finalitza la llegenda dient que les campanes del temple van tocar soles quan el Sant Crist va ser trobat; una versió recollida pel folklorista Joan Bellmunt discrepa d'aquesta darrera dada, assegurant que totes les campanes de la ciutat van sonar a l'uníson sense intervenció humana.¹¹

Com a tantes d'altres relíquies i peces religioses, al Sant Crist Trobat se li atribueixen miracles, com és el cas de la pesta del 1652, quan la ciutat de Tàrraga es lliurà de la temuda epidèmia gràcies a una invocació feta a la imatge. També, poca estona després de la troballa, es diu que va retornar la vista a una persona cega que volia contemplar la imatge.¹²

ELS FETS DEL MARIMON (TÀRREGA)

(...)

I: El Marimon ere un xicot, no sé quina edat tenie, que es veu que, segons diuen... això escrit no es diu, però, segons diuen, es veu que va vindre aquí a Tàrraga i, a algú o a alguna, que li va dir que no es posarie bo fins que en matés tres o quatre. Els fets del Marimon. I allà dalt a Passanant, un dia, es va trastocar, aquest xicot: va agafar una escopeta i va començar a cridar la canalla dient que hi 'vie nius, que els hi ensenyave. En va matar... en va matar... no sé si en va matar set o vuit criatures. (...) A una cosina del meu pare li va fotre un tiro aquí... [es toca la galta dreta] i mitja cara dellò. Los fets del Marimon. (...) I llavòrens hi va 'ver un daltabaix... un daltabaix, aquí a Catalunya, perquè van 'ver sometents de tot Catalunya; tots els sometents de Catalunya eren a Passanant. (...) Cap aquí a Passanant per veure si podien trobar aquest... aquest assassí. I a la canalla li deien: "No sortiu de casa, que vindrà el Marimon!". La canalla...

C: O sigui, que es va convertir en un personatge, no?

I: Sí, un personatge. I llavòrens, s'hi veu que un... un dellò... un dellò de Pira es veu que va dir: "Va, vinga, a rondar el terme. Ha de ser en un puesto o altre". Això ja havie passat, no sé si havie passat dos o tres dies, i aquest tio, per alimentar-se, ametllons... ametllons, no sé quin temps ere, a lo millor hi havie raïm, figues (perquè a tots els puestos de secà li ha mores... mores, cerbes...). (...) I un, el dellò... aquest que haig anomenat abans, que va rondar i va dir: "És allà". I llavòrens van dir... diu... es veu que va rebre instruccions, aquest, que van dir... diu "mort, res de deixò, mort". I llavòrens no sé si estave allà ajegut o (...), li van fotre un tiro i s'ha acabat. Ere... ere el... ere de Pira, aquest que el va matar. Encara hi ha algun parent, d'aquest, del Marimon de Passanant, hi ha algun parent... Allavòrens no se'n pot parlar massa, perquè potser encara hi ha algun parent, del Marimon. Però els fets del Marimon, de la Pobla de Ferran, que se'n diu, la Pobla de Ferran, que tocant de Passanant, són anomenats. Si alguna persona... anessis a dalt a Passanant i parlessis amb algun vell d'aquells que té... setanta-cinc vuitanta anys...

C: Encara se'n recordarie.

I: Encara se'n recordarie, perquè va ser... allò va ser una... (...) I, después, el que no diuen els... els llibres tampoc no diuen que es veu que después els de Passanant, es veu que van dir: "Aquí hem de... hem de fer justícia". I llavons van baixar aquí baix i, a una dona de la vida, que em penso que van saber que ell hi havie 'nat, es veu que li van fotre un bardo que es veu que va marxar.

C: Ere d'aquí de Tàrraga, aquesta dona que em dius?

I: Sí. Ataconada... Això no ho porten els diaris, però el meu pare m'ho havie dit. Van baixar aquí Tàrraga, es van enterar qui ere i es veu que, si ho ere o no ere, no ho sé, però es veu que sí...

C: Va rebre igualment.

I: Li van fotre... li van fotre tacó, la van atacar [pica de mans] i la xiqueta va marxar. Això, clar... veus?

C: I em parles, de fet, de fa...

I: Això, del trenta-u. Deu fer setanta anys... setanta-un, setanta-quatre, setanta-cinc anys. Els fets del Marimon, de la Pobla de Ferran.

(Informant: Jaume Aloy)

Aquest exponent de la crònica negra local no va succeir completament a Tàrraga, tot i que

¹¹ Joan Bellmunt, *Calendari tradicional de les comarques de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2002. Pàgina 159.

¹² Joan Bellmunt, *op. cit.* Pàgina 159.

hi té una relació molt directa, ja que part dels fets sí que van tenir lloc a la ciutat. És per aquest motiu que s'han inclòs els fets del Marimon dins d'un recull de llegendes històriques de la comarca de l'Urgell. Ara bé, cal especificar que el gruix de la llegenda té com a escenaris la vila de Passanant i la Pobla de Ferran, a la Conca de Barberà.

Segons l'informant, la premsa de l'època recollia la notícia i la va fer extensiva a tot Catalunya. Malgrat això, consultant els números de la revista Crònica Targarina de tot el 1931, no he pogut localitzar cap notícia o reportatge que en parlés, la qual cosa em fa creure que l'informant ha errat l'any o s'ha confós de publicació. Pel que fa a Mundo Gráfico, la revista de successos editada a Reus, m'ha estat impossible localitzar cap exemplar.

El més interessant de la llegenda, però, és la petita mostra de fraseologia popular que se'n deriva: "no sortiu, que vindrà el Marimon". Aquesta advertència, dirigida als infants de Passanant durant la recerca del Marimon, va restar en la memòria dels vilatans i es va estendre, va passar de ser una advertència puntual a una frase feta generalitzable. En un intent de comparació, podríem establir-hi un marcat paral·lelisme amb el temut Papu, personatge imaginari utilitzat per atemorir els infants i fer-los creure tot allò que manen els pares.

Segons l'informant, actualment encara es recorden els fets del Marimon a tota la zona de Passanant i segurament també a Tàrraga. Els crims d'aquest personatge van ser molt coneguts en el seu moment i han perdurat en la memòria dels més grans, tot i que no en volen parlar massa per la tràgica transcendència que van tenir: per les reduïdes dimensions de Passanant i la Pobla de Ferran, molta gent hi va perdre algun familiar o amic, en aquella onada d'infanticidis.

També és certament important l'explicació en exclusiva de la venjança dels afectats, o sigui, la pallissa que van propinar a la presumpta amant targarina del Marimon, ja que mai va ser recollida per cap mitjà de comunicació.

LA LLEGENDA DE SANTA MARIA DE L'ALBA (TÀRREGA)

C: Diuen... diuen que la patrona de Tàrraga, Alba, ve d'una antiga batalla que hi havie hagut amb els sarraïns, eh? I, doncs, que els targarins van prometre que, si els vencien...

I: Sí, sí, això sí. I un... i un [es diu que és Car-

lemany], abans de començar la batalla, es va aixecar de bon dematí i, llavors, ja sigui perquè, perquè... perquè amb els sarraïns... i els sarraïns, quan sortie el sol, sembla que deixò [es refereix a què havien de perdre la batalla en favor dels cristians], i ell va dir: "Ajuda'm!" [a la Mare de Déu]. I, llavors, Alba vol dir "sortir el sol" [per aquest motiu la patrona de Tàrraga és la Mare de Déu de l'Alba, perquè la batalla contra els sarraïns es va guanyar a trenc d'alba].

(Informant: Jaume Aloy)

Aquesta brevíssima llegenda explica l'origen del copatronicat de santa Maria de l'Alba a la ciutat de Tàrraga, juntament amb sant Eloi, i la fundació de l'església que li va ser dedicada, actualment la parròquia i temple principal de la ciutat, ubicat a la plaça Major. De fet, el temple actual no és l'original, aquell que es construí arran de la llegenda, ja que és fruit de diverses obres d'ampliació al llarg dels segles, essent l'antiga església molt més petita que l'actual parròquia (era d'una sola nau, amb el cementiri municipal adjunt, i va patir diversos accidents de gran importància, com és el cas de la caiguda del campanar).

La versió ampliada i més difosa d'aquesta llegenda, ja publicada per l'historiador Josep Maria Segarra i Malla,¹³ situa els fets en època de Carlemany. La llegenda explica que Carlemany, havent de combatre els sarraïns al tossal del Mor, va invocar la Mare de Déu i li va demanar ajuda, promentent que li alçaria un temple si era el vencedor. L'endemà a trenc d'alba, durant el combat, quan la batalla es creia perduda, la Mare de Déu se li aparegué i li digué que no defallís, perquè finalment guanyaria. Com que va ser ben bé així, Carlemany, en agraïment, va manar la construcció d'una església consagrada a la Mare de Déu de l'Alba, en memòria del moment precís en què la Mare de Déu se li aparegué.

Allò que recull la historiografia, però, no és exactament així. És cert que la consagració de l'actual parròquia a la Mare de Déu de l'Alba constitueix un autèntic misteri, ja que, segons Segarra i Malla, no obeeix a cap mena de lògica pel que fa als costums i lleis de l'església en matèria de consagració de temples (a tall d'exemple, l'historiador afirma que el temple va ser dedicat a aquesta Mare de Déu quan l'Església no en celebrava cap festa especial, cosa insòlita).¹⁴ Ara bé, la idea que Carlemany fos l'instigador del culte que Tàrraga ofereix a la Mare de Déu de l'Alba, o el qui ordenés la

¹³ Josep M. Segarra i Malla, *Història de Tàrraga amb els seus costums i tradicions (segles XVI-XVIII)*, Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrraga, 1987. Pàgines 203-204.

¹⁴ Josep M. Segarra i Malla, *op. cit.* Pàgina 203.

construcció de l'actual parròquia, és del tot fantàstica: en primer lloc, perquè l'església primitiva segurament és força posterior als temps de l'emperador; en segons lloc, però no menys important, perquè Carlemany mai va combatre els sarraïns a Tàrrega, ja que la marca que establí a partir dels Pirineus tenia el límit meridional força lluny de la ubicació de la ciutat. Amb tot, la Mare de Déu de l'Alba continua sent avui dia la patrona de la ciutat i, cada mes de maig, se celebra la Festa Major de Tàrrega en el seu honor.

L'ASTRÒLIC I EL GUIXANET.

PERSONATGES TARGARINS (TÀRREGA)

I: Después, aquí a Tàrrega, hi havia hagut... això una altra anècdota... que hi 'vie hagut un personatge (algú se'n recorde), un personatge que li deien l'Astròlic.

C: L'Astròleg?

I: Astròlic, Astròlic.

C: Amb 'i'? Astròlic?

I: Amb 'i'. Astròlic, Astròlic... Ere un home que 'nave per les cases, 'nave per les cases, i a

tot arreu demanave a veure si li donaven una mica de beure. I la meua mare, que no tenie un no per ningú, pués a lo millor li feie un plat de sopes... i el vi, com que sabia que li agradava molt i a lo millor havia 'nat a quatre o cinc cases, li posava una mica d'aigua. I feie [l'Astròlic]: "Aquest vi... vigileu-lo, que se vos fa malbé". Això és molt bo, perquè són anècdotes d'aquestes... I veies que s'estava allà i jo... jo era petit, era petit i feia: "Guaita, hi ha l'Astròlic". Ell, quiet, s'assentava i feie: "Que teniu alguna cosa?". I ma mare: "Apa, va, senteu-se aquí, que vos faré un plat de sopes".

C: Ere d'aquí de Tàrrega, aquest home?

I: No, rondava sempre.

C: Un rodamón?

I: Un rodamón, un rodamón... Astròlic.

C: Osti, avui me'n parlaven d'un que li deien el Guixanet.

I: Sí, però aquest del Guixanet ja és més... ja és més d'aquí. El Guixanet va acabar la seua vida a l'hospital d'aquí Tàrrega (...). El Guixanet ere petit... Ara s'ha fet la... la...

C: L'associació aquesta... [és una associació

La llegenda de santa Maria de l'Alba (Tàrrega).

Il·lustració:
Domènec Serra.

de recent creació que treballa en pro de la cultura catalana, les festes populars, etc.]

I: L'associació del Guixanet. El Guixanet era un home... i al ser petit, i al ser petit... i la gent, empipant-lo una mica, va arribar que tenie molt mal humor, molt mal humor! I a l'hospital van patir molt, perquè... perquè cada moment s'enfadave, i donave cops de punys, i que no l'emprenyessin gaire. I, clar, en comptes de anomenar-lo...no sé com se deie... li deien: "Guixanet!". Quan sentie això, ja s'enfadave. El Guixanet. I el Guixanet havie venut cacaus i avellanes, allò d'abans, saps? I el Guixanet havie venut cacaus i avellanes. (...)

C: Doncs el... M'ha fet gràcia, això del Guixanet, perquè no sabia qui ere.

I: Sí... Pués el Guixanet ere... ere un deixò.

C: Jo l'he vist pintat.

I: Aquest, el Guixanet, havie... havie... ademés de la parada [de cacaus i avellanes], el que havie venut, el Guixanet, havie venut, amb un cistell gros havie venut cacaus i avellanes [vol dir que també n'havia venut pel carrer i els locals de la ciutat]. Llavòrens ell, com que ere petit, llavòrens... sempre carregat (...) i sempre 'nar rondant. És com també aquest home, que no se'n veu massa (a Barcelona potser encara n'hi ha algun), però aquí a Tàrrrega hi havie hagut molts llimpies, llimpies que netejaven les sabates.

C: Netejaven les sabates...

I: Les sabates...

C: Sí, sí, sí.

I: I ell, pués clar, ell també pués rondave tots els bars i a tot arreu... pués n'hi compraven. "Pués què vols?". "Un paquet de cacaus, un paquet de cacaus". "Un deixò". "Un dellò". El Guixanet, el famós Guixanet.

C: Doncs ja t'ho dic: jo l'he vist pintat. El Marsà [pintor targarí], el Marsà el va pintar.

I: Sí. Pués és talment aquest. (...) Llavons tot i un temps el va passar a l'hospital. A l'hospital els va fer patir molt, perquè a cada moment s'estave esbarallant amb un o altre. I, ademés, el feien enfadar, saps? Li deien: "Guixanet, dolent!".

C: El provocaven.

I: El provocaven. (...)

(Informant: Jaume Aloy)

Dos dels personatges targarins més populars que ja han mort són l'Astròlic i el Guixanet. El primer no és tan recordat actualment, ja que no era natural de Tàrrrega i només hi era de passada, demanant per les cases quelcom per beure o menjar. El segon, en canvi, s'ha convertit en tot un personatge arran de la creació de l'Associació Cultural

Guixanet, fa aproximadament un any o un any i mig. A més, el Guixanet era popular per la seva feina de venedor ambulat de cacaus i avellanes, per la qual cosa el coneixia pràcticament tothom.

Poca cosa se'n sap, d'aquests personatges que han esdevingut populars per la seva aparença física, el seu caràcter o les seves dedicacions. Del primer, quasi res de res; del segon, allò que l'informant explica, especialment dels seus darrers dies a l'hospital de Tàrrrega, on va morir. El retrat que el pintor Marsà va fer del Guixanet, però, ens aporta molta més informació, ja que, segons els qui el van conèixer, la seva imatge hi és representada exacta, precisa.

De personatges, a Tàrrrega, encara n'hi ha hagut més. És el cas del Mo, un ancià potser tan petit com el Guixanet que va ser retratat per un altre il·lustre pintor de la ciutat, l'Antonioti; també és el cas de dos personatges immortalitzats per l'escriptor local Xavier García: el Guantxo¹⁵ i l'Albert de la Paula.¹⁶ D'aquest darrer, García explica que era un vell geperut i esguerrat, que demanava almoina sense tenir-ne necessitat i que va acabar fent-se ric; amb tot, no se sap fins a quin punt la història és certa o fruit de la imaginació d'un literat. Del Guantxo, encara viu i molt conegut per tots els targarins, García en diu "Senyor de les Bèsties" i en destaca les disfresses que l'han fet més popular (jo mateix en recordo la de policia, mariner i sheriff).

Aquests personatges esdevenen, amb el temps, figures clau de la societat de la seva època, símbols de la ciutat, capdavanters d'una època passada, estendards, mites... L'Astròlic, el Guixanet, l'Albert de la Paula i el Guantxo, entre d'altres que han estat i d'altres que seran, no són només relats de tradició oral sense base historiogràfica, sinó que es converteixen, amb el pas dels anys i de les generacions, en figures reals elevades a la categoria de llegenda.

LES SANTES ESPINES (TÀRREGA)

(...) ve avalada per un estudi molt important, reverend Francesc Maymó, i Ramon Berga Rossell, historiador, que s'ha publicat inclús amb el títol *Les Santes Espines de Tàrrrega*. És un llibre que es va publicar... un estudi complet que es va publicar a l'agost de l'any mil nou-cents... (...) l'any mil nou-cents seixanta-cinc sota el títol *Notes històriques sobre les Santes Espines de Tàrrrega*. És un

¹⁵ Xavier García, *Quaderns de Thà*, Pagès Editors, Lleida, 1996. Capítol 3. Sense paginar.

¹⁶ Xavier García, *op. cit.* Capítol 13. Sense paginar.

treball molt acurat, amb bibliografia, amb molta documentació... i s'explique, en quant a la vinguda de les Santes Espines de Tàrrega, que els fidels, congregats a l'església parroquial de Santa Maria, un dia veieren entrar un pelegrí que, apropant-se a l'altar major, va deixar damunt de l'ara sagrada dues espines de la corona del Senyor. Desaparegut llavors d'una manera sobtada, aquest pelegrí, els fidels varen conèixer que, sota els seus hàbits, s'amagava un àngel. Aquesta és la ressenya històrica breu de com Tàrrega té... Però és que hi ha un estudi sobre 'quest... sobre aquestes Santes Espines (que a Tàrrega es diu "Santes Espines de Tàrrega, de Tàrrega... l'una curta i l'altra llarga") doncs explicant... doncs documentant i verificant la seva autenticitat amb documents que, doncs, aquest llibre doncs aporte, i després fent un estudi també dels goigs apareguts, de la tradició i, especialment, especialment, de totes aquelles... de totes aquelles... d'aquells documents, a part de l'autenticitat, eh?, documents signats ja al... a l'any mil sis-cents vuitanta-tres... mil sis-cents vuitanta-tres de les... dels textos documentals, que comença l'any mil cinc-cents cinquanta-u, doncs de... que diu, per exemple, [llegeix] "per pagar als juglars sonaren lo dia de festa de les Santes Espi-

nes, que ere el dia quinze del... quinze del present mes de maig, trenta-dos sous". (...) A part d'això, la gent hi tenie molta devoció perquè, a part d'això... a part d'aquesta tradició, doncs es feien pregàries, moltíssimes pregàries, que segueixen en tots los anys, no? Es continua parlant dels sous, dels músics, de la festa, dels juglars, dels capitans... [tal com deia el fragment llegit anteriorment] de que l'any... el trenta d'abril de l'any mil sis-cents cinc... [llegeix] "lletre als circumveïns per raó de treure la relíquia de les Santes Espines per lo que la treuen lo Sant Crucifixe el dia quatre de maig vinent per necessitat d'aigua", per secada, eh? Van vindre gent de Vilagrassa, de Verdú, de Claravalls, d'Altet, del Talladell i d'Anglesola. (...) L'any mil sis-cents sis es tornen a treure, eh?, [llegeix] "per la necessitat de córrer aigua". L'any... mil sis-cents set s'hi torne (mira les secades que patie aquest país, eh?). (...) O sigui, això demostra la venerable... l'estimació de la gent i la creença en les Santes Espines, que es treien per demanar la protecció en tempestes, però especialment demanar l'ajut de les Santes Espines amb la molta sequedat, amb la secada que patie, ha patit i continue patint aquestes terres (per lo tant, no es descobreix res). (...)

(Informant: Josep Castellà)

La llegenda de les Santes Espines és, de ben segur, la que ha tingut més repercussió a la ciutat de Tàrraga. D'ençà de la presumpta arribada màgica de les relíquies, la ciutat s'hi ha consagrat, fent-les copatrones juntament amb la Mare de Déu de l'Alba; dedicant molt especialment el dia 13 de maig de cada any, per la Festa Major, a commemorar-les; construint-los una capella pròpia, un reliquiari i d'altres elements religiosos de veneració; creant una confraria en el seu honor, una missa, diversos goigs, una novena etc. Encara avui dia, no cal dir-ho, la Festa Major de Tàrraga conserva un component religiós de gran importància dedicat a les Santes Espines i, a tall de curiositat, el dia 13 de maig és l'únic moment de l'any en què el conjunt de regidors del consistori local assisteix a un acte religiós de manera oficial.

La llegenda explica com les Santes Espines van arribar a Tàrraga de manera miraculosa, portades per un àngel que les deixà damunt l'altar de la parròquia. Ara bé, el folklorista Joan Bellmunt ens resumeix molt sintèticament la trajectòria històrica que va resseguir la corona amb què Jesucrist va morir a la creu, que va ser recollida pels primers cristians, va passar a formar part del tresor de Constantinoble i va ser regalada a l'emperador Carlemany per part del propi Constantí.¹⁷ Les dues espines que es conserven a la parròquia de Santa Maria de l'Alba de Tàrraga formarien part d'aquest llegat, fins al punt que el papa Climent VIII, l'any 1604, les va reconèixer com a autèntiques, tal com recull una publicació francesa de l'any 1890 on es repassen tots els indrets que conserven espines de la corona de Jesucrist: <<A Tarraga, au doicèse de Solsona, en Catalogne, deux épines ont été reconnues authentiques en 1604 par les Pape Clement VIII>>.¹⁸ L'any 1684, a més, el vicari general de Solsona, Francesc Serra, confirma aquesta autenticació papal amb un decret.

Pel que fa a la relíquia física, cal dir que són dues espines de longitud desigual (d'aquí ve la dita popular "Santes Espines de Tàrraga, l'una curta i l'altra llarga"), embolcallades en dues beines de plata que estan col·locades en les mans de la figura d'un àngel. Tot aquest conjunt és tancat dins d'un reliquiari, construït per l'orfebre cerverí Damià Ferrando l'any 1552.

LA CREU DE GRATAPALLES (VERDÚ)

Sortint de Verdú cap a... en direcció a Ciutadilla, en direcció sud, doncs hi ha... al vèrtex que parteixen los camins (un que va cap a Ciutadilla i l'altre que va cap a Sant Martí) hi ha una creu que se'n diu la creu de Gratapalles. Aleshores aqueixa creu... Jo ja de jove net i de sempre i si mos tiréssom més enraderer sempre s'havie dit doncs de que allí s'hi va salvar un de la família Gratapalles (la família Gratapalles és una família bastant... de bastanta categoria, aquí a... aquí a la vila; allavòrens jo sols... jo calculo pués a... jo calculo aquest fet a la Guerra de Successió, a jutjar pels vestigis de... per l'estil de la mateixa... de la creu). Aleshores, doncs, ja sabem, als pobles, doncs los principals i així eren los quins eren perseguits pel.. per les dos faccions que hi poguessen haver, eh? Doncs i aleshores... ell es va escapar, s'escape de Verdú i... amb lo cavall marxe i, quan és allà, al vèrtex d'aqueix camins, deixe aviar lo cavall i ell s'amague allí amb unes bardisses. Bé. Los perseguidors 'naven seguit lo tros dels cavalls i... no el van trobar, no el van trobar. Aquest fet doncs va fer que eregís una creu amb memòria d'això, aquest Gratapalles, que es deie Ramon Gratapalles. Allavòrens, allavòrens... a la creu (lo que passe que el pilar està escapçat) però a la creu diu [llegeix d'un llibre] "als tretze de març ip (abreviat) Gratapalles (ere Ramon Gratapalles)".

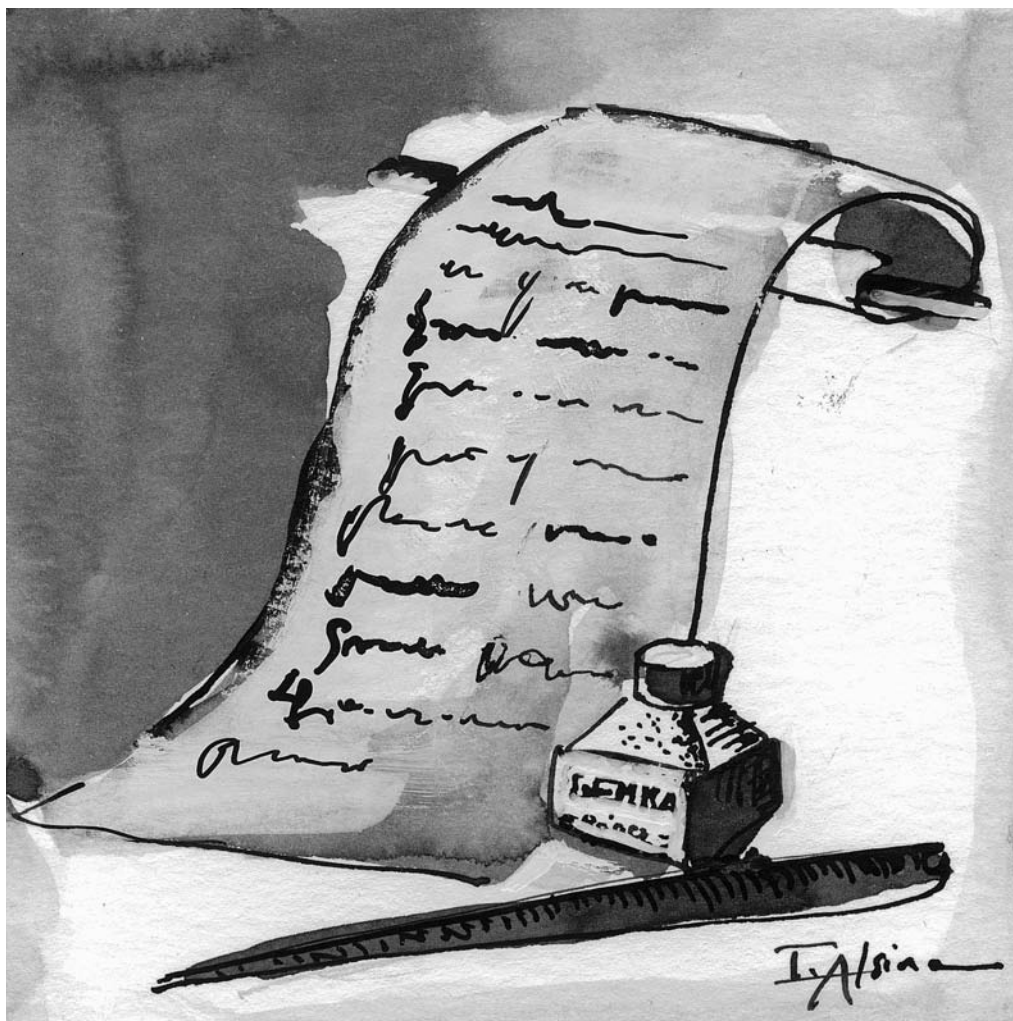
(Informant: Ramon Boleda)

La llegenda de la creu de Gratapalles presenta dues versions diferents que parteixen de la mateixa base i segueixen el mateix fil argumental. D'una banda, la versió explicada per l'informant, d'esperit més científic i historiogràfic, que aproximadament es podria situar en temps de la Guerra Civil Catalana, cap al segle XVII; de l'altra, una versió alternativa i més fantasiosa, corresponent als temps de l'ocupació àrab de Catalunya, abans del segle XI (tant la vila de Verdú com la de Tàrraga van ser reconquerides a mitjan segle XI per part de Ramon Berenguer IV). La versió aquí recollida es basa en les restes trobades i conservades de la pròpia creu, mentre que l'altra és fruit de la inventiva d'un oncle de l'informant, mossèn Cases, que també emparentava la família Gratapalles amb els Prim. Segons l'informant, la família Gratapalles estava molt arrelada a la vila de Verdú i pertanyia a la classe benestant, però de cap manera tenia relació amb els també cèlebres Prim.

La llegenda presenta uns fets de contingut re-

¹⁷ Joan Bellmunt, *500 històries i llegendes de les terres de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2004. Pàgina 280.

¹⁸ Ramon Berga i Francesc Maymó, *Notes històriques sobre les Santes Espines de Tàrraga*, Ramon Berga ed., Tàrraga, 1965. Pàgina 29.

ligiós, fortament devot, cosa que potser va motivar la seva assimilació a l'època de les pugnes entre cristians i musulmans per part de mossèn Cases. L'informant, en canvi, ho nega rotundament basant-se en l'estil de la dita creu, que encara era una realitat a principis del segle XX, però que va caure a causa del vent. Les restes van ser dividides de la següent manera: el capitell es conserva a la parròquia de Verdú i mostra esculpida una data (sense l'any) i el nom de Gratapalles; la creu, suposadament, va anar destinada a un museu de Reus, tot i que no se'n té cap notícia. Pel que fa al capitell de la creu de Gratapalles, a banda de la inscripció ja anotada, cal dir que mostra la figura d'una persona de genollons i en senyal d'oració (el propi Gratapalles) i les figures de dos sants (de ben segur, sant Pau i sant Pere, com en la majoria de creus de terme).

Pel que fa a la datació de la llegenda, l'informant mostra certs signes de contrarietat, ja que d'entrada diu que la situa durant la Guerra de Successió (o sia, al segle XVIII), però més tard assegura que, per l'estil escultòric de la peça, ha de ser forçosament del segle XVI. Amb aquesta premissa, i tenint en compte que la lle-

genda segurament es basa en una persecució motivada per un enfrontament entre dos bàndols, caldria creure que pertany a l'època de la Guerra Civil Catalana, durant el segle XVII, com ja s'ha dit més amunt. Una altra opció, deixant de banda la política, passaria per creure que la persecució que recull la llegenda podria haver estat motivada per qüestions de caire personal, passional, econòmic, etc.

LA FUNDACIÓ DE LA VILA NOVA (VERDÚ)

Lo fet és que... bueno, lo castell de Verdú va ser conquistat pel comte de Barcelona (...), va ser conquistat, igual que Tàrrrega, per 'llà al mil cinquanta-cinc mil cinquanta-sis. Del comte de Barcelona va anar a repoblar amb una família que es deien Company d'apellido... d'apellido... de cognom (...). Aleshores va passar a la família dels Anglesoles. I... i un descendent de la casa d'Anglesola que es deie Berenguer Arnau és lo fundador de la baronia de Bellpuig. I aquest Berenguer Arnau, entre els fills va tindre una filla, que es deie Berenguera, que quan se va casar, al casà's a l'any mil cent... mil cent seixanta-quatre, els case i li dóne per dot el castell, el terme, la vila, els homes i les dones. Li dóne per dot. I

allavòrens ella aquí no hi vivie: los Cerveres vivien a Lleida, però, naturalment, hi venie, hi venie. I potser hi va vindre més, doncs, que... A partir de la mort del seu marit va ser fundadora del monestir de Vallbona de les Monges (tot això que t'explico és històric, eh?, amb dates i tot). Bueno, i estant ja ella al monestir de Vallbona de les Monges (o ere allà o bé es trobave al castell)... [fragment interromput que es reprendrà més endavant] Lo castell estave al lloc on està actual, eh?, però el poble no hi ere: lo poble estave situat a la solana de la dreita del riu Cercavins, sobre la font de Santa Magdalena (la font és l'origen del poblat que hi ha, íber i romà, que persisteix pués después de la reconquesta i persisteix allí). I aqueix poblat estave... no és que estigués a baix al llit, a prop del dellò, sinó que estave una mica, però la... una gran riuada (i això és un fet històric)... una gran riuada pués se'n va endur, del poblat aquell, se'n va endur... de tres parts se'n va endur dues: va quedar potser una tercera part. I lo que no sabem... això, si tu vols dir que ella ho veie, ho contemplave... si vols posar-hi fantasia pots dir de que ella allavons ja havie entrat a Vallbona de les Monges però, com que venie sovint aquí al castell de Verdú a passar cura de la seua propietat, doncs pots dir que estave al castell de Verdú i des dalt va veure la riuada i, bueno, i llavòrens es va compadir de... diguem es va compadir dels veïns de Verdú i va aprofitar lo moment, molt bo, per també treure'n profit ella. Aquesta... la Berenguera aqueixa ere... és cofundadora, junt amb una altra abadessa, del monestir de Vallbona de les Monges, i devie tindre bastants dots i llavons ja va dir: "bueno, ara és lo moment oportú"; i cride als veïns, los convoque i els hi diu: "mireu, jo, si per cas voleu vosaltres, us deixaré lo terreno perquè feu la casa aquí dalt al pla del castell, us trauré los drets de intèstia i eixorca... (intèstia vol dir que moren sense testar, intèstia, que llavons, si morien sense testar, los béns anaven ja al feudal; i eixorquia, si un matrimoni moria sense fills, eixorc... la paraula, ho saps més tu que no pas jo, doncs... també passave al feudal)". Los va treure aqueixos... aqueixos drets, aqueixes cargues, i... però a condició de que havien de fer los portals, les muralles i les torres i els fossats. Així mateix, tal com te dic: portals, torres, fossats i muralles. Un tracte, ara veient-ho així (clar, la mà d'obra llavòrens no devie valdre tant), veient-ho així... cony, fer totes les muralles, fer tot això, eh?, només a canvi... a canvi de que ells li's hi doni lo terreno per fe's les cases i això... (però mira, aquella gent

també els hi... allavòrens, lo viure amb un poble murallat ere viure a seguretat. És com... què et diré?, ere una solució, perquè viure al descampat... doncs... estaves subjecte pués a pillatge, a saltar aixins...). I amb ella també li interessave, perquè aixins consolidave l'estància dels quins li havien de conrear la terra aquí a Verdú. Bueno, i el tracte aquest es va fer (...) Bueno, allavòrens es fa lo tracte (que està... està a l'Arxiu de Madrid, està això) (...) Però és que fa gràcia, perquè diu: [llegeix un text] "I qui vulgui contravenir (que això és una paraula que es deie), qui vulgui contravenir-ho, que no pugui, sinó que la ira de Déu davalli damunt d'ell i tingui part a l'infern amb Judes el traïdor (...) Feta la carta de donació, onze de les calendes d'octubre de l'any mil cent... vuitanta-quatre". O sigui, a partir de llavòrens es forme la vila aquí dalt, i a baix, a baix a la font, va quedar... hi va quedar unes quantes cases, i allavòrens a les guerres que van tindre lo... aquell Pere de Castella i Pere de Portugal, doncs amb aquestes guerres, perquè no s'hi fessin forts les companyies blanques (que no sé massa de què va però ho tinc escrit, perquè ho he trobat així) les van enderrocar i els van fer pujar cap aquí dalt (ho van fer desaparèixer l'any mil tres-cents i pico... fins al mil vuit-cents encara hi va haver restes d'aquest poblat).

(Informant: Ramon Boleda)

La llegenda que explicaria com es va fundar el nucli modern de Verdú es basa en un fet històricament documentat, conegut gràcies a un pergami que es conserva en un arxiu de Madrid. Pel que fa a la part que és demostrablement certa, cal aclarir que tan sols es coneix el contracte de cessió de terres que la comtessa Berenguera va establir, arran d'una rubinada del riu Cercavins, amb els habitants del nucli antic de la vila. Per aquest motiu, la datació de la llegenda no presenta dubtes possibles: es remunta al segle XII.

Pel que fa a la història escrita de la vila de Verdú, el propi informant, que n'és l'autor, hi explica aquesta llegenda sense variacions per donar llum a un fet que no està plenament documentat.¹⁹ D'aquesta manera, trobem que la historiografia es barreja amb la ficció per narrar uns esdeveniments cabdals per al futur de la població.

Pel que fa als personatges de la llegenda, cal aclarir que tots ells són reals i tenen constància documental. Ara bé, alguns dels episodis històrics narrats que són aliens a la llegenda,

¹⁹ Ramon Boleda, *Verdú. Des dels orígens fins a la fi del règim senyorial de Poblet*, Diputació de Lleida (Viles i ciutats, 19), Lleida, 1994. Pàgines 75 – 80.

²⁰ Maria Glòria Nogué, "Història del monestir", dins de <http://www.vallbona.com/historia.phtml>

Agraïments

Josep Bertran (Agramunt), Albert Pont (Anglesola), Ramon Rovira (Anglesola), Jaume Torres (Bellpuig), Pau Bori (Sant Martí de Maldà), Jaume Aloy (Tàrrrega), Josep Castellà (Tàrrrega), Jaume Espinagosa (Tàrrrega), Ramon Boleda (Verdú) i Carme Oriol (Tarragona).

Nota

El contingut de l'article i els enregistraments sonors corresponents a les converses actualment formen part de l'arxiu de folklore de la Universitat Rovira i Virgili (URV), on va dirigir les tasques d'aquest estudi la Dra. Carme Oriol.

Bibliografia

Joan Amades, *Els monarques catalans en la tradició*, El Mèdol (Biblioteca de Tradicions Populars, 17), Tarragona, 2002 [1933]. Introducció de Xavier Barbé.

Joan Amades, *Heràldica i toponímia. Orígens populars de Catalunya*, El Mèdol (Biblioteca de Tradicions Populars, 18), Tarragona, 2002 [1935]. Introducció d'Albert Rumbo.

Antoni Bach, *Història d'Anglesola*, Ajuntament d'Anglesola & Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1987. Pròleg de Josep M. Llobet.

Carme Batlle, *L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)*, Edicions 62 (Història de Catalunya, 3), Barcelona, 1999 [1988]. Pròleg de Pierre Vilar.

Joan Bellmunt, *Calendari tradicional de les comarques de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2002.

Joan Bellmunt, *500 històries i llegendes de les terres de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2004.

Ramon Berga i Francesc Maymó, *Notes històriques sobre les Santes Espines de Tàrrrega*, Ramon Berga ed., Tàrrrega, 1965.

Ramon Boleda, *Verdú. Des dels orígens fins a la fi del règim senyorial de Poblet*, Diputació de Lleida (Viles i ciutats, 19), Lleida, 1994.

Diversos, *Anglesola, segles XVI al XX, segons el manuscrit de Josep Mestres*, Diputació de Lleida (Viles i ciutats, 1), Lleida, 1988.

Xavier García, *Quaderns de Thà*, Pagès Editors, Lleida, 1996. Caplletres de Ràfols-Casamada.

Lluís Pons, *Notícia d'Agramunt*, Diputació de Lleida (Viles i ciutats, 5), Lleida, 1990. Pròleg de Guillem Viladot.

Josep M. Prim, *El gran rei Jaume I el Conqueridor*, Fundació Roger de Belfort (Tostemps, 36), Santes Creus, 1995. Pròleg de M. Aragonès.

Joan Puig, *Agramunt. Assaig folklòric, històric i artístic*, Ajuntament d'Agramunt (Bibliotheca Acrimontis, 1), Agramunt, 2003 [1935]. Pròleg de Ferran Valls. Traducció d'Esther Jolonch.

Josep Romeu, *Materials i estudis de folklore*, Alta Fulla (El Pedrís, 30), Barcelona, 1993. Estudi preliminar de Josep M. Pujol.

Josep M. Segarra i Malla, *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions (segles XI-XVI)*, Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrrrega, 1984. Presentació de Joan Novell.

Josep M. Segarra i Malla, *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions (segles XVI-XVIII)*, Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrrrega, 1987. Presentació de Joan Novell.

Valeri Serra i Boldú, *Calendari folklòric d'Urgell*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981.

Jaume Torres, "Renoms populars de la vila de Bellpuig", dins d'*El pregoner d'Urgell*, número 519. Pàg. 21.